

ISSN: 2146-1740
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayd>,
Doi: 10.54688/ayd.1334293
Araştırma Makalesi/Research Article

ŞERİF MARDİN'İN ESERLERİ ÜZERİNDEN ENTELEKTÜELLER VE İDEOLOJİLER: SOSYOLOJİK BAKIŞ AÇISININ GÜCÜNE DAİR KİŞİSEL BİR İZAH¹

INTELLECTUALS AND IDEOLOGIES THROUGH THE WORKS OF ŞERİF MARDİN:
A PERSONAL EXPLANATION OF THE POWER OF SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Kenan TAZEFİDAN²

Öz

Makale Bilgi

Gönderilme:
28/07/2023

Kabul:
08/12/2023

Bu çalışmada, Şerif Mardin'in eserleri üzerinden Türk sosyolojisi bağlamında entelektüeller ve ideolojiler konusunda bazı çıkarımlar, değerlendirmeler ve dönemseller olarak birtakım sınıflandırmalar yapmaktır. Türk sosyolojisinde entelektüellerin kazandığı özelliklerin, eğilimlerin yanında hasıraltı edilmiş ideolojilerin muhtevasıyla birlikte düşünülerek tespit edilmeye çalışılmıştır. 100 yıllık sosyoloji tarihimizle birlikte Batı'dan aktarılan ekollere yaklaşımlara, paradigmalara yer vermekle birlikte; entelektüellerin bu dönemdeki ideolojik bağlamındaki süreklilik ve kopuşlarına da yer verilmiştir. İdeolojilerin inşası ve yayılım aşamaları aydınlardan bağımsız değildir. Ayrıca entelektüeller ve ideolojiler gündelik siyasetin dışında da değildir. Bu nedenle entelektüellerin, siyasal hareketler ve ideolojilerle kurduğu ilişkilere de değinilmiştir. Her toplumda entelektüeller siyasal ideolojilerin hem taşıyıcıları hem de üreticileri oldukları hatırlatılmıştır. Çalışmada Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı ile düşünce tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınan Mardin'in eserleri perspektifinden entelektüeller, ideolojilere ve onun sosyolojik bakış açısı üzerinden söz konusu sürecin izleri takip edilerek gelinen noktada kemikleşen ideolojilerin entelektüellerin üzerindeki etkiyi tarihsel aşamalarıyla irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyolojisi, Şerif Mardin, Entelektüeller, İdeolojiler.

Jel Kodları: Z10, Z12, Z19, Z00.

¹ Bu çalışma, "Şerif Mardin'in Sosyolojik Görüşleri" başlıklı hazırlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., ORCID:0000-0001-6054-0576, kenant.fidan@hotmail.com

Atf: Tazefidan, K. (2023). Şerif Mardin'in eserleri üzerinden entelektüeller ve ideolojiler: Sosyolojik bakış açısının gücüne dair kişisel bir izah. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14 (2), 721-752.

Abstract

Article Info

Received:
28/07/2023

Accepted:
08/12/2023

In this study, it is to make some inferences, evaluations and periodic classifications about intellectuals and ideologies in the context of Turkish sociology through the works of Şerif Mardin. It has been tried to determine the characteristics of intellectuals in Turkish sociology by considering the contents of the ideologies that have been hidden as well as the tendencies. Along with our 100-year history of sociology, we include approaches and paradigms transferred from the West; The continuity and ruptures of intellectuals in the ideological context of this period are also included. The construction and diffusion stages of ideologies are not independent of intellectuals. Also, intellectuals and ideologies are not outside of everyday politics. For this reason, the relations between intellectuals and political movements and ideologies are also mentioned. It has been reminded that in every society, intellectuals are both carriers and producers of political ideologies. In this study, intellectuals from the perspective of Mardin's works, known for his research on the Ottoman political and social structure and the history of thought, and by following the traces of the process through his sociological perspective, to examine the effect of ossified ideologies on intellectuals at the point reached, with historical stages.

Keywords: Turkish Sociology, Şerif Mardin, Intellectuals, Ideologies.

Jel Codes: Z10, Z12, Z19, Z00.

Extended Summary

One of the most complex subjects of social sciences is ideologies. Because there are conflicting situations among the intellectuals about the importance of this concept. Considering the functions of intellectuals in society from a sociological point of view, intellectuals sometimes put forward some important ideas and these ideas cause historical effects. In this sense, intellectuals in every society have been both carriers and producers of modern political ideologies. Although there have been many studies on intellectuals in Turkey, these studies have not been able to go beyond the legendary quality of not objectifying intellectuals, but placing them in a more otherworldly field. When we look at our history of thought from a sociological point of view, some names have an exceptional place. Serif Mardin, who looked critically at all previous thought traditions, distorted the generally accepted viewpoints, distilled concepts and theories into their own systematics, incorporated new concepts into thought, and, as a result, radically changed the way we see people, society and the country in the West. He is one of the rare Turkish sociologists who could understand the sociological theorists of the West.

Şerif Mardin is one of the political scientist-sociologists, known for his analyzes of the Ottoman political and social structure and the history of thought, focusing on the reflections of the ideas produced in the West and the traditional ideas in our thinking. Mardin included the ideas of Karl Max, Karl Mannheim, and Clifford Geertz on ideologies in his work titled *Ideology, Religion and Ideology*, and even rejected the idea that western social scientists such as Raymond Aron and Daniel Bell put forward that ideologies are the age of decline in his work on *Religion and Ideology*. He argued that ideologies resurface at the point of relations between social action and religion. In this study, some inferences and periodic evaluations of intellectuals and ideologies in sociological and historical perspectives have been made over the works of Şerif Mardin. In addition to the short circuit that intellectuals have established with ideologies, the intellectuals in our social structure have become both producers and carriers of ideologies in the political context. Dividing ideology into soft and hard ideologies, Mardin classified religion as soft ideology. Center-periphery, community map, neighborhood pressure, volk Islam, big-small tradition, dialect-discourse-root paradigm, soft-hard ideology, which are the concepts that he brought to Turkish social sciences and sociology, the hidden problems in the Turkish society structure and the difficult and dilemma process on the way to modernization. He explained it through dualities such as the Ottoman-Republican period. According to Mardin, although these binary distinctions have shown some differences within themselves, they present a unity in a functional context.

With this study, it has been concluded that the political paradigm has a significant impact on the society and on the upbringing of intellectuals. Intellectuals and ideologies of societies that are strong in the political field are also active in guiding individuals and directing the society. Mardin argues that the intellectuals, who use daily politics in the political context for their own interests and dirty works, paved the way for the formation of a government like Hitler. Mardin also states that an intellectual like Ahmet Mithat Efendi, who raises awareness and educates the society, is no longer grown in our country. As Mardin has argued, the depressions experienced by the intellectuals in the Ottoman period continued in the Republican period, which took over the Ottoman legacy. Again, in this study, the effect of Kemalist enlightenment ideal on intellectuals and ideologies as a hegemonic ideological formation in the perspective of Mardin was emphasized, and the intellectual profile in the Ottoman and Republican eras, the issues that they did not reveal their own truth due to the depressions they had gone through, and that they broke away from the reality of society in the sociological context were mentioned.

1. Giriş

Türkiye, 19. yy.dan bu yana dış ilişkilerinde hangi büyük ülkeyi veya ülkeleri politik açıdan örnek almışsa bilim paradigması da o ülkenin bilim paradigmasından derin bir biçimde etkilenmiştir. Ülkemizde 1950'li yıllara kadar Kara Avrupa'sı, 1950'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri merkezli sosyoloji anlayışları hâkim olmuştur. II. Meşrutiyetten itibaren ortaya çıkan bu durum ülkemizde diğer büyük devletlerin bilimleri hiç etkili olmamış şeklinde anlaşılmalıdır. Amerikan sosyolojisi, 1930'larda zayıf olsa da temsilci bulmuş, 1940'larda kuvvetlenmiştir. Amerikan sosyolojisini Türkiye'ye ekol olarak aktaran sosyologlar, siyasal sebeplerle tasfiye edilmelerine rağmen, ABD'nin 1945'li yıllar sonrasında dünya hâkimiyetini ele geçirmesine bağlı olarak, 1950'lilerde egemen bilim paradigmasını oluşturmuştur. Diğer yandan Amerikan sosyolojisinin hâkim olduğu dönemlerde ve öncesinde Alman sosyologlara rastlandığı gibi, 1960'larda Marksist sosyoloji de etkili olmuştur. Bu durum bize ülkemizde bilimin ve sosyolojinin siyasal gelişmelere bağlı olduğunu ve bu bağlılığın siyasal "bilimsel" boyutları sayesinde ülkemize yansımıştır. Türk sosyolojisinin tarihsel geçmişi bu süreçlerden etkilenerek ilerleme kaydetmiştir. Örneğin Ziya Gökalp, Fransa'dan Sosyalizm ekolünü aktarırken Alman siyasetine yönelmiş, Prens Sabahaddin Science Sociale ekolünü aktarırken İngiliz siyasal sistemin savunuculuğunu yapmıştır. İşlevselci sosyoloji yaklaşımına yakın duran sosyologlar genelde Amerikan siyasal anlayışına bağlı kalmışlardır (Kaçmazoğlu, 2015: 32).

Türk sosyolojisinde uzun zaman 1940'lı yıllardan günümüze tüm olumsuzluklara rağmen gerçek manada bir ekol oluşumuna rastlanmasa da özellikle 2000'li yıllardan günümüze sosyolojiden beklenen görev, ele alınan konuların ve kullanılan yöntemlerin farklılığı ile birlikte son zamanlarda kurulan sosyoloji bölümlerinin sağlayacağı katkı ile Türk sosyolojinin yeni ekollerin oluşum aşamasında olduğunu söyleyebiliriz (Koyuncu, 2014: 94).

21. yüzyıla ülkemizdeki sosyolojik düşüncenin inşası açısından bakıldığında genel olarak dört ana eğilimle birlikte giriş yaptığı söylenebilir. Bunlar sırasıyla; pozitivist, Marksist, yorumsamacı/hermeneutik ve Amerikan sosyolojisidir. 1992 ve 2010'lu yıllarda Anadolu'da açılan yeni sosyoloji bölümleriyle sosyolojik düşüncedeki bu dört ana eğilim zenginleşmiş sosyolojide 2000'li yıllarda yeni rakip fikirler doğmuştur. Bir yandan eski akımların etkisi devam ederken, diğer yandan Avrupa ve ABD kıtasında yeni sosyolojik fikirlerin etkisi Türkiye'de de karşılık bulmuş ve gitgide değer kazanmıştır. 20. yüzyıldan sonra ve etkisi halen günümüzde de hissedilen Avrupa sosyolojisi, Türkiye'deki metropol devlet ve vakıf üniversitelerinde Foucault, Deleuze, Derrida, Bourdieu, Popper, Giddens ile daha çok modern ve postmodernizm tartışmalarından dolayı yeniden gündeme gelmiştir (Orçan, 2014: 57).

Kurtuluş Kayalı, Türkiye’de sosyolojinin ilerlemesinin entelektüel tarih içinde daha makul bir çerçeveye yerleştirilebileceğini ifade etmektedir. Kayalı’ya göre özellikle ilk dönem entelektüelleri; sosyolojik problemleri, genel sorunların bir neticesi olarak tanımlamışlar ve sorunların çözüme kavuşması halinde sosyolojiye ilişkin konuların gündeme gelmeyeceğini varsaymışlardır. Yani sosyolojinin haricindeki konularla ilgilenmişlerdir. Ülkemizde sosyolojinin gelişim tarihi Türkiye’nin entelektüel tarihi arka planıyla örtüşmektedir (Kayalı, 2011: 55-56).

Türkiye’de aydınlar konusunda pek çok araştırma yapılmışsa da bu araştırmalar genellikle aydınları nesneleştirmeyen, tam tersine onları daha uhrevi bir alana yerleştiren menkıbevari niteliğin ötesine geçememiştir. Bu tür analizlerde aydın kavramı, nötr içerikli değil olumlayıcı, hatta yüceltici bir anlam dünyası oluşturur. Şerif Mardin de 1950 ve 1960’lı yıllarda özellikle dönemin önemli düşünsel dergilerden olan Forum Dergisi’nde Batı’daki aydın profili ile ülkemizdeki aydın profili hakkında sosyolojik bağlamda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Türkiye’deki aydınların ikilemde olduklarını ve bu ikilemden dolayı kendini gerçekleştiremediklerini öne süren Mardin, aynı zamanda aydınların toplumun sorunlarından da uzaklaştığını ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında ülkemizdeki aydın profilini anlamamız için Necip Fazıl Kısakürek’in yaşamına ve düşünce dünyasına bakmamız gerektiğinin altını çizer. Günümüzdeki aydınlara eleştiri getiren Mardin’e göre, Batı medeniyetinde insanların günlük yaşamlarında meydana gelen problemleri çözmeye çalışmış olan aydınların sayısının fazla olduğunu ileri sürmüştü ve ülkemizde ise aydınların artık Ahmet Mithat gibi topluma her şeyi öğretmek amacını taşımadıklarını, toplumu eğitmekten ziyade onları sömüren ve menfaatleri uğruna görüşlerinden vazgeçen bir anlayış içerisinde olduklarını dile getirmiştir.

Aydınlar, dini cemaatler, ideolojiler, din ve ideolojilerin sert-yumuşak kategorileri gibi pek çok konuya değinen Mardin, çalışmalarında düşünce tarihi perspektifinde sosyolojiyi önemsemiş, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri adlı çalışmasında sosyoloji hakkında şunları ileri sürmüştür: “19. yüzyıl düşünce tarihimiz üzerindeki incelemelerimin bana öğrettikleri şunlardır: 19. yüzyıl Türk düşünce tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bir 19. yüzyıl ‘düşünce sosyolojisi’nden bahsedebiliriz” (Mardin, 2012a: 18).

Bu makalede, Türkiye’nin önde gelen sosyal bilimci ve sosyologlardan olan Şerif Mardin’in eserleri üzerinden ve sosyolojik arka planı perspektifinden hareketle entelektüellerin toplumsal hayatımızda ideolojilerle nasıl bir ilişki içerisinde oldukları ve ideolojilerin üreticileri mi yoksa onların taşıyıcıları mı oldukları konusuna bir açıklık getirmek için kaleme alınmıştır. Bu amaçla entelektüelliğin ne olduğu, ideolojilerin kökeni, modern siyasal ideolojilerin

taşıyıcıları ve üreticileri bağlamında entelektüeller, hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi gibi konuların çerçevesinde gelişen tartışmaların kaynağına ilişkin eleştirel değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın gidiş seyrini belirlerken temel amaç toplumbilimci Şerif Mardin'i öncelikle aydınlar ve ideolojiler konusundaki görüşlerine odaklanılmıştır. Çünkü entelektüeller ve ideolojiler konusu, aktüelliğini yitirmediği gibi tarihsel bir serüveni de içermektedir. Mardin, çalışmalarında tarihsel sosyoloji yaklaşımını benimsediği için bu doğrultuda entelektüeller ve ideolojileri de tarihsel bir perspektifte ele almıştır.

Çalışma Mardin'in İletişim Yayınları'ndan çıkan eserleri ile *Forum Dergisi* ve benzeri yayınlardaki eserlerine başvurularak hazırlanmıştır. Çalışma, konusu gereği literatür taramasından hareketle hazırlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma teknikleri içerisinde yer alan doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırma konusu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesidir. Doküman analizi, gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda, veri toplamak amacıyla, diğer veri toplama teknikleriyle kullanıldığında verilerin çeşitliliğini sağlamak ve çalışmanın geçerliliğini yükseltmek amacıyla kullanılır (Çetin, 2014: 94). Dolayısıyla ortaya konulan bu teorik çalışma, Mardin'in kaleme aldığı metinlerin doğrudan ya da dolaylı alıntılama aracılığıyla derlenip yorumlanmasına dayanmaktadır.

2. Entelektüel Kimdir, İşlevleri Nelerdir?

*"Bütün insanlar entelektüeldir, ama toplumda herkes entelektüel işlevini görmez"*³

Gramsci'nin bütün insanlar entelektüeldir fakat toplumda herkes bu işlevi yerine getirmez sözünden hareketle her dönemde belirli bilgiye sahip olanlar toplumda ayrıcalıklı hale gelmiştir. Aydınlar bunun sonucunda da maddi, siyasal ve ideolojik bağlamda ödüllendirilmişlerdir. İlkel toplumlarda büyücüler, firavunun rüya yorumcusu, çağımızın politik diplomatları gibi içinde yaşadıkları toplumsal yapıların sosyolojik perspektifte entelektüelleridir. Bu nedenle aydını olmayan toplum tahayyül edilemez (Başkaya, 2018: 27). Gramsci aydınların toplumdaki konumunu şu sözlerle açıklar: *"Her ulusun kendi entelektüel zaferini temsil eden şairi veya yazarı vardır. Yunanistan için Homeros, İtalya için Dante, İspanya için Cervantes, Portekiz için Camoes, İngiltere için Shakespeare, Almanya için*

³Gramsci, A. (1997), *The Prison Notebooks*, Hapishane Defterleri, Akt: Said, E., (2021), **Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı**, Ayrıntı Yayınları.

Geothe.” (Gramsci, 2014: 177). Şerif Mardin de aydınların analizini Ahmet Mithat Efendi ve Necip Fazıl Kısakürek üzerinden izah etmiş, batı düşün tarihindeki intellectuel kavramıyla ülkemizdeki “münevver” kavramları üzerinde durmuştur.

Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar” makalesinde toplumda aydınların yeri konusuna değinir. Ona göre Tanzimat dönemi içerisinde “aydın”ların konumunu tayin etmekteki problem, bu ifadenin Batı’da kullanıldığı anlamıyla içerisinde barındırdığı vurgunun Osmanlı İmparatorluğu kültüründe tam karşılığının olmamasındandır. Bu açıdan, Tanzimat “Aydın”larını işlemeye başlamadan önce birkaç belirleyici noktayı hafızada tutmanın gerekliliğini vurgulayan Mardin, aydın konusunu iki temel çerçeveden ele alır. Birincisi, aydın kelimesi ülkemize Batı’dan aktarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda “âlim” veya “arif” olarak ifade edilen kişinin özellikleri Batı’da “aydın”la birlikte telaffuz edilen, intellect, intellectuel, le siecle des lumieres (aydınlanma yüzyılı) gibi kavramlardaki vurguyu vermez. İkincisi, “aydın” Batı dünyasında toplumsal bir grubu izah etmek için 19. yüzyılda ortaya atılmış bir kavramdır. Bu terimin üretilmesi “fikir” hakkında çalışmanın uzmanlık alanı şeklini almış olmasını zorunlu kılar. Bu türden bir “fikir uzmanları” topluluğu Batı dünyasında çok geç olmuştur. 19. yy’ın sonlarına doğru oluşan “fikir uzmanı” kavramı, zamanla fikirle uğraşanların toplum sınıflarından ayrı bir sınıf oluşturdukları anlayışını meydana getirmiştir. 18. yy’da Batı dünyasında bu özellik, ne bir “grup” veya “sınıf” a referans gösteren bir kavram olarak, ne de ampirik açıdan mevcuttur. 1830’lu yılların sonlarında Batı dünyasında bunun izlerine rastlamak belki mümkündür. Fakat o dönemler “*La Republique des Lettres*” ve benzeri ifadeler yazı yazarların grubuna işaret eder ve muğlak manalar taşır. Mardin’e göre, uzun dönemler Batı’da “aydın” hakkındaki anlayışı en iyi bir biçimde temsil eden söz, 17. yy’nın Fransız “*honnete homme*” anlayışdır. Descartes’in katkısıyla, toplumun faydalanabileceği genel kültür birikiminden “feyz” alarak insanlığını geliştirebileceği anlayışına dayanır (Mardin, 1985: 46).

Türkiye’de Din ve Siyaset adlı çalışmasında Mardin, Türkiye hakkında toplumbilim konularındaki anlayışta olduğu gibi, “aydınlar” noktasında yapacağımız değerlendirmenin, ilk başta, tercüme problemini aşması gerektiğini ileri sürer. İster “aydın” isterse de onun ağabeyi olan “münevver” kelimeleri, kültürel yapımızın haricindeki bir kavramlaştırmalardandır. Bu kelimeler, o kavramlaştırmanın izini süren tercümelelerdir. Çoğunlukla, bu tercüme görevi kendi düşünce geçmişimizin geleneksel “pratiği” perspektifinde inşa edildiğinden, görünen çözüm gittikçe muğlaklaşır. Örneğin, Batı düşün tarihinde ortaya çıkan intellectuel-intellectuals, intelligentsia, literati ve les clerics gibi detaylı ifadelerin getirdiği ayrıntılı inceleme yükümlülüğü, bu bağlantıları tek bir terime “aydınlara” indirgemekle ortadan kaldırmıştır.

“Entelektüel” sözcüğünün ilk kullanımı günümüzde oldukça yakındır. “Münevver” kelimesinin dilimize bu tarihten sonra girdiğini düşünebiliriz. *Intelligentsia*’ya kavramına gelince 1860’ların Rusya’sının bize sunduğu bir terimdir. *Intelligentsia* bilim ya da sanatta öncülük vurgusunu içerisinde barındırır. *Literati* daha geçmişlere uzanan, ancak kendi dönemimizde teknik bir mana kazanmıştır; anlatım gücü, kültürel yapımızdaki “aydın”ların kendi ülkemizde “aydın” olarak tanımladığımız bireylerden ayrı fonksiyonları yerine getirdiği, bu açıdan yaklaşıldığında da o topluluklarda “entelektüel” aramanın yanlış olacağı noktasında toplanır. “Geleneksel” topluluklarda yaşamlarını “bilme”ye veren kişiler edindikleri bilgileri “entelektüel”lerden çok farklı bir biçimde kullanırlar. Bu bireylerin, bilgiyi koruma ve topluma “iyi”yi gösterme yolunda yüklendikleri sorumluluklar *le clers* kavramında vurgulanmıştır. Mardin, “aydın”larımızın Türkiye’nin tecrübe ettiği bütün farklılaşmalara rağmen, Türk entelektüellerinin *literati* niteliklerini kaybetmedikleri ve *intellectuals* olarak nitelendirilmediklerinin yanlış olacağına dikkat çeker. Bu düşüncelerin bir “ipucu” göstermekten ileriye gidemeyeceği de muhtemeldir, ancak ülkemizde “aydınlar” konusundaki araştırmalar mevzuu şu an için sadece aralamayı başarmıştır (Mardin, 2015: 251-253).

“Kültürel Değişme ve Aydın: Necip Fazıl ve Nakşibendi” adlı makalesinde Mardin, aydınlar konusunda Necip Fazıl Kısakürek’in düşünce yaşamı üzerinden bir takım kıyaslar yaparak Türk toplum yapısındaki aydın profiline değinir. Ona göre, Tanzimat öncesinde Osmanlı edebiyatında toplum hakkında ahlaki eleştirinin pek çok yönü vardı, fakat edebiyat hiçbir zaman Osmanlı aydınlarınca bir değişim silahı olarak kullanılmamıştı. Osmanlı’da 19. yy’ın ortalarından itibaren ortaya çıkan topyekün dönüşüm konusundaki en iyi yorum, Fransız tarihçi Prosper de Barante tarafından kendi toplumu hakkında konuşurken yapılmış olandır: “*Kurumların yokluğu durumunda, edebiyatın kendisi kurum haline gelir.*” Osmanlı reformcuları ve modernleştiricileri geleneksel kurumları terk etmeye çalıştıklarında, edebiyat oldukça güçlü bir değişim aracıydı. 1860’ların Genç Osmanlılar olarak bilinen Türk entelijansiyası tarafından bu amaç için kullanılmaya başlandı. Yeni aydınlar Locke ve Rousseau’nun önemli bir yere sahip olduğu Batı siyaset felsefesi merkezli siyasal bir projeyi benimsedikçe edebiyatın özü de farklılaşmıştır. Bu Osmanlı entelijansiyası Batı’nın ekonomik ve sosyal kurumlarını basit bir biçimde kopya etmekle suçladıkları dönemin Osmanlı devlet adamlarına nazaran, kendilerinin Batı’yla daha uyumlu olduğunu düşünüyorlardı. Kendilerine biçtikleri görev, “medeniyet”, “ilerleme” ve “hürriyet” gibi bir dizi Batılı soyutlamadan oluşan model bir toplumun yaratılması, başka bir deyişle bir “hayali toplum”un oluşturulmasıydı. Geçmiş Osmanlı edebiyatçılarıyla karşılaştırıldığında, yeni kuşak edipler yapısal ilkelerini de

yitirmişlerdi. Daha önceki aydın ve edebiyatçılar Aydınlanma dönemindekilere benzer “salon” gruplarında, grubu koruyan, şenlik ve ziyafet sağlayan patronlarla bir araya gelirlerdi. Fakat 1860’ların romancı, şair ve gazeteci kuşağı bu ortamdan hoşnut değildi: kendilerini, demokratik bir şekilde yönetilen yurttaşlardan oluşan bir okuyucu kitlesine seslenen reformcular olarak kabul ediyorlardı. Ütopya böylece, her ne kadar biraz rahatsız da olsa, onların doğal ortamıydı. Bir anlamda, Türkiye Cumhuriyeti tarafından başlatılan laikleşmeden önce, Türk aydınları, klasik çerçeveye sahip olan Gemeinschaft’a fırsat tanımayan çekişmeli bir ortam içinde kendilerini konumlandırmışlardı (Mardin, 2007: 221).

Görüldüğü üzere Mardin, çalışmalarında entelektüellerin toplumdaki işlevi konusunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, filozofların, aydınların teorileri toplumun eğitim metotlarına, fikir dünyasına tesir etmiş ve derin izler bırakmıştır. Ancak bu şekilde hakikat bir kül olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 1957a: 20). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* adlı çalışmasında vurguladığı üzere temel amacının geleneksel fikri kalıplarının düşünce yapımız üzerindeki etkisi hakkındadır. Mardin, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun kültüründe fert iradesinin sınırları konusunda yerleşen inançların Osmanlı aydınlarının dünya görüşünü ne şekilde etkilediği üzerine odaklanmıştır (Mardin, 2020: 161).

Bu yönüyle çağdaş sosyal teorisyenlerin ve entelektüellerin amacı, günümüz dünyasının ruhunu anlamak, toplumların yapısal özelliklerini ve bireyi tahlil etmektir. Aydınların niyeti, hem bugünkü dünyanın makro ve mikro ölçekli problemlerine hem de sosyolojik teorilerin sorunlarına odaklanmaktır. Şerif Mardin, *Yeni Bir Ütopya* çalışmasında Batı medeniyetinde insanların toplu bir şekilde yaşamlarından meydana gelen problemleri halletmeye çalışmış olan aydınların sayısının çok olduğunu ileri sürer. Toplum içerisinde meydana gelen kopukluklar zaman zaman katlanılmaz bir seviyeye geldikçe bunlara bir çözüm bulabileceğine ve sıkıntıları kaldıracak ideal sistemler öne sürmek, batı dünyası siyasi davranışının niteliklerinden birisidir. Bu yüzden de Batı toplumunun siyasi düşünceler tarihi, toplumdaki problemleri ortadan kaldıracaklarını ileri süren bir iddialar manzumesi, bir ütopya grubu manzarasını teşkil etmektedir. Örneğin Yunan sitesinin biçim değiştirmesiyle meydana gelen karışıklıklara bir yanıt olarak vermek isteyen, Yunan sitesinin “dondurulmasını” tedarik edecek ideal sistemi ortaya atan Marx’a kadar siyasi düşüncelerin hepsi, toplum hayatında, yıkılmaz bir düzeni temin edeceklerine inandıkları çözüm önerileri teklif etmişlerdir (Mardin, 1956b: s. 9). Mardin, uzun süre boyunca Osmanlı-Türk modernleşme aşamalarının fikirselleştiren kaynaklarından, din ve ideoloji konularına değinerek geniş bir perspektifte, tartışmaları içeren analizleriyle sosyal bilimlere derin bir biçimde etkiledi (Kaçmazoğlu, 2009: 235).

Mardin, “Tanzimat ve İlmîyye” çalışmasında günümüz dünyasında ve içinde yaşadığımız toplumun sorunlarının anlaşılmasında faydası dokunacak önemli metotlardan birisi de tarihi metottur. Sözü edilen bu problemlerin halledilmesinde ise siyasi bilimlerde yer alan “elite” metodunun etkisi vardır. Elite yaklaşımı, temel biçimiyle, tarih süresince birbirini örnek alan politik yönetim ve faaliyetlerin biçimlenmesinde temel amilin bir “önderler” grubu olduğunu kabul eder. Belirli siyasi yapılanma biçiminde oluşan farklılıkları bu “elite” veya “önderler” grubunda meydana gelen farklılaşmaya bağlar. Burada “elite” den kastedilen, bir üst sınıftan ziyade bir cemiyetin önem verdiği alanlarda ehliyet kazanmış olan kişilerdir (Mardin, 1956a: 9).

Çalışmalarında aydınlara değinen İtalyan düşünür Antonio Gramsci'e göre, gündelik yaşamda toplumsal ilişkilerin tamamı çelişkilerle dolu olduğu için, insanın tarihsel bilinci de çelişkilidir (Gramsci, 2014: 183). Bu bağlamda entelektüelin asıl vazifesi insanlar arası iletişimi ve insan düşüncesini bünyesi altına alan kalıplaşmış ve indirgemeci fikirleri kırmaktır. Entelektüel olmak demek kişi hangi partiden olursa olsun, kendini neye bağlı hissederse hissetsin ve hangi ülkeden gelirse gelsin, fertlerin yaşamış olduğu sıkıntılar ve tecrübe ettiği baskı ve sıkıntılar konusunda belli bir güvenilirlik ve doğruluk standartlarından şaşmaması anlamına gelir. Edward Said'in deyişyle: *“Nabza göre şerbet vermek, konuşulması gereken yerde susmak, şovenist kabadayılıklara, tantanalı döneklilik ve günah çıkarma törenlerine rağbet etmek bir entelektüelin kamusal rolüne en çok gölge düşüren tavırlardır. Entelektüel, mümkün olduğunca geniş bir halk kesimine seslenir.”* Onları küçük düşürücü durumlardan sakınır. Görüldüğü üzere Said, toplumda entelektüel kesime çok büyük görevler yükler. Ona göre, entelektüelin görevi, *“kamuoyunu şekillendiren, onu formistleştiren, iktidardaki bir avuç çokbilmişe güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarıdır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller şovenist milliyetçiliği, şirketleşmiş düşünce müsvetelerini ve sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet imtiyazlarını sorgulayan kişiler olmalı”* (Said, 2021: 11).

Evrensellik, Said'e göre büyüdüğümüz çevrenin, konuştuğumuz dilin ve toplumun sağladığı, genellikle de başkalarının gerçekliğini görmemizi engelleyen bir perde fonksiyonunu yerine getiren, ucuz kesinliklerin arka planına geçme durumunun riskini göze alabilmektir. Dış politika, toplumsal politika mevzuları söz edildiğinde birey davranışları için bir tek standart arama ve bunun normuna uymadır. Said'e göre, örneğin bir düşmanın durduk yere bir saldırıya girişmesini kınıyorsak, devletimiz kendinden daha güçsüz bir devleti işgal ettiği zaman da aynısını yapabilmeliyiz. Aydınların ne yapmaları veya ne söylemeleri gerektiğini belirleyen

hiçbir engel yoktur; laik bir aydın için tapılacak ve yanılmaz rehberliğine inanılacak herhangi bir tanrı da mevcut değildir. Birey olarak hepimiz kendine ait dili, geleneği, tarihi olan bir toplumda yaşam süreriz. Aydınlar bu konuların ne ölçüde kölesi, ne de düşmanlarıdır? Benzer durum entelektüellerin kilise, akademi, mesleki grup ve benzeri kurumlarla entelijansiyayı olağanüstü oranda kendi taraflarına çekme noktasında dünyevi yönetimlerle olan bağlantısı için de aynı durum geçerlidir. Netice itibarıyla, Wilfred Owen'ın ifade ettiği gibi “*mürekkep yalamışların tüm halkı bir kenara itip/devlete biat etmeleri*” olmuştur. Aydınların vazifesi bu zorluklar karşısında görece bağımsızlığını muhafaza etme arayışına girmektir. Aydını sürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, yönetime karşı gerçeği dile getirmeye gayret eden bir dilin uzmanı olarak adlandırmanın sebebidir (Said, 2021: 11-15).

Görüldüğü üzere Edward Said entelektüellerin toplumda çok önemli bir yere sahip olduğunu altını çizmiştir. Bu konuda Şerif Mardin de “Demokrasi ve Aydınların Mesuliyeti” çalışmasında Alman aydınlarının izlemiş olduğu politikanın toplumda ne tür sonuçlar doğurduğu noktasında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Mardin, tespitini şöyle ileri sürer:

Hitlerin iktidara geçmesini sağlayan amiller arasında en mühimlerinden bir tanesi Alman aydınlarının günlük politikayı bir hayli kirli bir alış-veriş telakki etmiş olmalarıdır. Ahlaki tenlerinin politika güneşinde kavrulmasından ürken Alman aydınlarının politikaya ve bilhassa demokratik politikanın her tatbik edildiği yerde baskı gruplarının meydana getirdikleri alış-veriş vasfına karşı gösterdikleri tiksinti, bir gün, Hitler gibi bir adamın başkalarına geçip yerleşmesine yol açmıştır (Mardin, 2009: 34).

Yukarıdaki görüşleriyle Mardin, aydın kavramının bize Batı'dan aktarılmış bir kavram olduğunu ifade eder. Ona göre dünyada ve Türkiye'de ideolojilerin bir grup aydın tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. Mardin, Batıdaki düşünürlerin insanların gündelik yaşamdaki sıkıntılarını çözmeye çalıştıklarını ancak ülkemizde Batı'daki gibi filozofların, fikir peşinde koşan aydınların yetişmediğini ileri sürmüştür. Bu durumu ise Mardin, İslami unsurlara ve toplumda felsefenin kötü bir şey olduğuna inanılması olarak ifade eder. Mardin'e göre, Osmanlı kültüründen gelen felsefeye böyle bir algıyla yaklaşılması günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Her toplumda aydınlar siyasal ideolojilerin hem üreticileri hem de taşıyıcıları olmuştur. Bu perspektifte Mardin de kemikleşen ideolojilerin ve fikir kalıplarının aydınlar üzerindeki etkiyi tarihsel sosyolojik yaklaşımla ele almıştır.

3. Modern Siyasal İdeolojilerin Taşıyıcıları ve Üreticileri Olarak Entelektüeller

Şerif Mardin, *İdeoloji* kitabında sosyal gerçekliğin unsurlarından olan ideoloji kavramının tarihsel gelişimi noktasında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre ideoloji sözcüğü günümüzün olaylarından ve fikir akımlarından bahsederken sıkça

başvurduğumuz bir kavramdır. “İdeolojik akımlar”, “Sağın İdeolojisi”, “Marksist İdeoloji”, kitaplarda ve gazetelerde son yıllarda sıkça görülen deneyimler arasında yer almıştır. Türkiye’de bu kavram son zamanlarda toplum konularıyla ilgilenen kişilerin sözlüğünde ilk sırada yerini almıştır. İdeoloji denildiği zaman ne anlamamız gerekiyor? Türkiye’de, 1974’lü yıllarda üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir uygulama bize bir ipucu göstermiştir. Bu araştırmadan, “ideoloji”nin denekler arasında iki anlama geldiği görülmüştür. Talebelerin çoğunluğu açısından “ideoloji” hiyerarşik düşünce yapısı ya da anlatısı”dır. İdeolojinin bu manası mevzunun bir tarafını oluşturuyor. Deneklerin başka bir grubu “İdeoloji denildiğinde aklınıza ne gelir” sorusuna, “Gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan bir fikir yapısı” ya da buna yakın deyişler kullanılmıştır. Mardin’e göre, “Gerçekleri olduğu gibi yansıtmamak” Marx’ın ideoloji kavramına getirmiş olduğu açıklamaya benziyor ve gerçekte ideoloji ismini verdiğimiz olayın başka yönünü oluşturmaktadır (Mardin, 2017: 16). Mardin, siyasal fikirler tarihi bağlamında ideolojileri uzun zaman insanların aklını çelen kural dışı etkenler olarak tanımlandığını ileri sürer. Ona göre siyasal bilimciler, ideolojileri Locke, Rousseau ya da Marx gibi entelektüellerin fikirlerinin “melezleşmiş” yozlaşmış biçimleri olarak yorumlanmıştır (Mardin, 1983b: 18).

Görüldüğü üzere Mardin ideoloji konusunda Karl Marx’tan etkilenmiştir. Neo-Marsist düşünür olan Louis Althusser de ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları fikirleriyle çağdaş sosyal teoride önemli bir yer edinmiş ve sosyal teoride “devletin ideolojik aygıtları teorisi” ile bilinmiştir. Ona göre, devletin ideolojik aygıtları, insanın karşısına birbirinden farklı ve özelleşmiş kurumlar şeklinde çıkan pek çok sayıdaki gerçekliklerdir. Devletin ideolojik aygıtlarını (DİA) olarak nitelendiren Althusser, dinsel DİA, öğretimsel DİA, aile DİA’sı, hukuki DİA, siyasal DİA, sendikal DİA, haberleşme DİA’sı ve son olarak kültürel DİA şeklinde sınıflandırır (Kızılcıçelik, 2018: 133). Mardin’in etkisinde kaldığı ve çalışmalarında yer verdiği Marx’ın yorumcularından bir diğeri de Anthonio Gramsci’dir. Mardin de Gramsci gibi aydın ve ideolojiler konuları üzerinde durmuş ve belki de kimsenin ilgilenmediği konulara ışık tutmuştur.

Mardin, *Din ve İdeoloji* çalışmasında Raymond Aron ve Daniel Bell gibi entelektüellerin her ne kadar devrimizi ideolojik yaklaşımların batış devri olarak ilan etseler de, yirminci yüzyıla geriden baktığımızda bu yüzyılın en keşif manada “ideolojik” olduğunu ileri sürer. Bu çalışmasında ideolojilerin önemini, toplumsal eylemle din ilişkileri bakımından göstermeye ve ülkemiz açısından incelenmeye çalışmıştır. İdeolojileri sert ve yumuşak şeklinde ayıran Mardin: Sert ideoloji denildiğinde düzenli bir biçimde işlenmiş, teorik temel çalışmalarla

desteklenen, seçkin zümrelerin kültürüyle çerçeveslendirilmiş muhtevası güçlü bir yapıyı izah etmiş, yumuşak ideoloji ile toplumların çok daha biçimsiz inanç ve bilgisel sistemlerini kast ettiğini ileri sürmüştür (Mardin, 1983b: 13). Düşünce ve görüşlerin bilimi manasına gelen ideoloji, modern zamanlarda siyasal iktidarlara meşruiyet temeli sağlayan kaynaklardandır. Geçmiş bilgi ve akla dayalı eleştirel değerlendirmeye alan, yaşanan zamanı düzenleyen ve geleceği organize eden sistematik bilgiler bütünü olan ideoloji, modern dönemde fert, toplum ve siyasi yapılara yol haritası sunar. Sanayileşmeyle beraber, Batı toplumu büyük oranda ekonomik yapı üzerinden biçimlenmişken, ideolojilerde ekonomik temelli bu yapının ve siyasal ayrışmanın bütünlüğünü sağlamıştır. Sanayi sonrası ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği ve idealize edilmesine dayanan liberalizm ve sosyalizm dünyanın her yerinde, toplumsal, mekânsal ve siyasal ayrışmanın meydana gelmesine ideolojik destek vermiştir. Ulusçuluk, muhafazakârlık, faşizm, feminizm ve ekolojizm de siyasal ayrışmayı farklı şekilde tekrardan üretmiştir (Tuncel, 2020: 79).

Siyasal ve Sosyal Bilimler çalışmasında Mardin, siyasal sözlüğümüzün nitelikleri arasında yer alan ve sert ideoloji grubundaki politik ideolojilerden olan “faşizm” e de değinir. Ona göre, faşist kelimesi yerinde kullanılıp kullanılmadığı ya da memleketimizdeki gelişmeleri gereken biçimde aydınlatıp aydınlatmadığı pek tartışma konusu olmasa da bu kelime siyasal sözlüğümüzde iyice yerleştiği için buna şaşmamak gerekir. Mardin, ayrıca pek çok işimizde olduğu gibi, siyaset kavramını ele almakla da birçok kalıplarımızı Batı’dan alıyor ve kendi modernleşme dinamiğimizle uyuşup uyuşmadığı noktasını dikkate almadığımızı ifade eder. Batı’nın gelişme aşamalarıyla ilgili olan mefhumları kendi gerçeğimize uyarladığımızdan haliyle yanıltıcı sonuçlarla karşılaşmamız da kaçınılmazdır (Mardin, 2019: 157).

“19.yy’da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti” adlı çalışmasının girişinde Mardin, şu soruya yer verir: Siyasal fikir akımları noktasında Batı dünyasında üretilen yaklaşımlara kendi fikir tarihimiz arka planı açısından bakıldığında görünen portre nedir? Mardin’e göre, Osmanlı Devleti’nden ele alarak Platon ile Aristoteles’in bir anlamda İmparatorluğun yaşamında da yer aldıklarını ifade eder. Ona göre, Farabi, el-Medinetü’l Fazıla (Faziletli Şehir) isimindeki eserinde net bir biçimde Platon’un düşüncelerini İslam düşün ilkeleriyle denkleştirmeye çalışmıştır. Platon’un fikri, bu ve başka kaynaklardan gelerek iki farklı açıdan Osmanlı İmparatorluğu’na geçmiştir. Birincisi, toplumun temel olarak üreticiler, askerler, devlet ileri gelenleri biçiminde üçlü veya dörtlü bir gruplaşmadan oluştuğu başına bir “bilge hükümdar” gerektiği düşüncesidir. İkincisi, hükümlarlığın temelini “adalet” olduğudur. Ancak adalet, burada, Kur’an’da geçen öğretidir (Mardin, 1985: s. 342).

Mardin, “Ali Paşa ve Hürriyet” adlı makalesinde aydınların tarihten nasıl etkilendikleri ve tarihten ne bekledikleri konusuna değinir. Ona göre, bazen tarihten çok şeyler bekliyoruz. Örneğin entelektüellerimizin büyük çoğunluğunun kabul ettiği bir fikirde tarihte bir şekilde önem kazanmış olan bireylerin hakiki şahsiyetlerinin bir süre sonra ve “tarih” sayesinde ortaya çıkacağıdır. Böylelikle, önceden dini inanç temelli “Allah ceza veya mükâfatlarını versin” türden anlayışın yerine, “tarih ona nasıl olsa müstehak olduğu yeri verir” biçiminde bir düşünce yerleşmiştir. Mardin’e göre tarihsel bakış, ne yazık ki toplumların bakış açılarının bir ürünü olduğundan çoğunlukla hakikatin ortaya çıkmasında bu kadar lütufkâr davranmamaktadır. Tarihin bu “yargıç” görevi yaklaşımının nasıl mübalağalı olduğunu kavramak için XIX. yüzyılın önemli şahsiyetlerden Mehmet Ali Paşa’nın kişiliğinin genel anlamda günümüzde bıraktığı ize bakmak gerekir. Görevleri gereği meslekleri tarihçilik ya da edebiyatçılık olmayan aydınlara sorarsanız Ali ve Fuat Paşalar temelde Türkiye’nin yenileşme hareketini desteklemiş önemli iki sadrazamlardır. Bu anlayış genel itibariyle toplumda yerleşmiştir. Ali ve Fuat Paşalar Osmanlı İmparatorluğunda buldukları müspet ilavelerle bilinmektedirler. Ancak tarihi gerçeğin bunun tersini gösteren kanıtlar da mevcuttur (Mardin, 1955: 10).

“Tarihimiz ve Tarihe Soru Sormak: Bir Hasbihal” adlı makalesinde düşünürlerin olayları tarihsel perspektifte ele alması gerektiğini vurgulayan Mardin, Türkiye’nin düşünce tarihinin gelişmesi ise tarihe soru sormakla gelişeceğini ileri sürer (Mardin, 2000: 387). Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısı ile düşünce tarihine ilişkin araştırmalarıyla bilinen Mardin, sosyolojide bağlamı önceleyen bir tutumla Türk modernleşme sürecinin hasıraltı edilmiş sorunlarına değinmiştir. Türk toplum tarihi ve toplum sorunlarına yönelik ortaya koyduğu fikirler geniş çevrelerin ilgisini çekmiştir. Tarihi, değişik açılardan ele alan Mardin’in çalışma konuları tarihsel olmakla birlikte günümüz toplum yapısını da kapsamaktadır (Tazefidan, 2023: 7).

Mardin, “Fikirler Tarihi Nedir? Bir Kitap Hakkında” adlı makalesinde her dönemde insanlığa tesir etmiş olan büyük fikir cereyanlarının olduğunu ileri sürmüştür. Bu fikir cereyanları ise herkesin kendi ideolojik perspektifinden reva gördüğünü söyler. Başka bir deyişle fikir hangi ihtisasa mensupsa o fikrin cereyanı da ona göre şekil almıştır. Öyle ki felsefeci meseleyi felsefi açıdan, iktisatçı problemi iktisat yönünden, siyasi bilimler ya da hukuk ise meseleyi bu bilim dalları çerçevesinden ele almıştır. Ona göre zamanla bu bakış açısının ve metodolojinin fikir problemlerinin aydınlatılması bakımından yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Çünkü fikir tarihi adı verilen bu bilim dalı aydınları dar bir sahayı kapsayan araştırmalarla daha ince eleyerek çözmeye çalışmanın bir ürünüdür. Mardin, aydınlara bir uyarıda bulunarak

fikirler tarihine belli bir alandan bakmanın yanı sıra daha geniş bir perspektiften yaklaşılması gerektiğinden bahseder. Mardin'e göre, fikirler tarihi ise şunlardır: Felsefe tarihi, ilim tarihi, folklor, diller tarihinin bazı kısımları ve bilhassa teolojik doktrinlerin tarihi, edebiyat tarihi, mukayeseli edebiyat tarihi, edebiyat dışındaki sanatların tarihi ve bunlarda zevk birimlerinin değişimi tarihi, iktisat tarihi ve iktisadi doktrinler tarihi, eğitim tarihi siyasi ve sosyal tarih, sosyolojinin tarihi kısmı: yani "müessir fikirler" in yada ideolojilerin tetkiki. Mardin, son zamanlarda bu tetkiklerin birbirinden tamamıyla ayrı cereyan ettiğini ileri sürmüştür. Bunun faydalı yönleri olsa da hayatın ve tarihin akımı içinde fikri hayat daima bir bütün olarak tezahür etmiştir (Mardin, 1957a: 20). Görüldüğü üzere her dönemde entelektüellerin düşünce dünyasına tesir eden fikirlerin olduğunu ileri süren Mardin, fikir cereyanlarının da herkesin kendi ideolojik penceresine göre şekillendiğini ileri sürer.

Bu yönüyle entelektüeller hakkında her kavramsallaştırmanın belirli seviyeleri vardır ve bu seviyeler, temel olarak, entelektüellerin teşkil ettiği kümenin niteliğine ve yaptıkları işin önemine bağlı olarak incelenmek zorundadırlar. Bir anlamıyla bu kavramsal çaba, Mannheim'ın "serbest donanımlı entelektüelleri" ile Gramsci'nin "geleneksel" ve "organik" entelektüelleri arasındaki ayrımın etrafında devam etmektedir. Mannheim, entelektüellerin görece olarak sınıfsal ilişkilerden bağımsız bir tabaka oluşturduğunu, bunun entelektüel üretimin doğasını belirlediğini ve böylelikle, Bourdieu'nun "entelektüel alan" olarak isimlendirdiği bir bölgeye katkı sağladıklarını düşünmektedir. Gramsci açısından entelektüeller sosyal konumlarına bağlı olarak var olup, bu mevzunun belirlediği düşünsel ve pratik problemlerle uğraşırlar. Mannheim, "serbest" yerine, daha sonra "görelî serbest" demeyi tercih etmiştir (Çiğdem, 2002: 113).

Mardin'e göre, modern Türkiye'deki laikleşmenin birkaç seviyede etkisi olmuştur. İlki, Osmanlı aydınlarının kendilerinin, soyut bir kamu ile iletişim kuran kişiler olarak konumlandırılmaları gerekmişti. Necip Fazıl Kısakürek gibi modern Türk edebiyatçıları bir eşitsizlik hissine kapılmışlardı, zira hem onların aydınlar olarak geleneksel konumları, şüpheli kalmaya devam etmekle birlikte, tekrardan inşa edilmişti, hem de benliğin çözümlenmesi için yol gösterici bir şablonu yitirmişlerdi. Yine de, kitle iletişim araçlarının geliştirdiği yeni bir okuryazar kitlesi aracılığıyla toplumun geneliyle yeni bir bağ kurmuşlardı. İdeolojik olarak adlandırılabilir bu yeni ilişki, Türk toplumuna yeni bir girdi olmuş oldu. Yeni okuryazar kitlesine mevzu gelince, onlar da Cumhuriyet dönemi süresince değiştiler. Sıradan bir vatandaş, bir Müslüman hayatı sürdürme yeteneğini kaybetti. Fakat bu durumun kendi içinde iyi aşaması vardı: Birincisi İslam'ın ailenin dışına çıkarılmış olmasıydı: başka bir deyişle,

evlilik artık dinsel değil, dünyevi bir akitte teyit ediliyordu. Daha da önemlisi, Cumhuriyet ideolojisinin yeni toplumsal değerler dayatmadaki ısrarından dolayı, Müslüman bir ilke etrafından yaşam öyküsünün kurgulanması artık mümkün olmamış ya da en azından karmakarışık bir biçime bürünmüştür (Mardin, 2007: 230).

Görüldüğü üzere Mardin, modern siyasal ideolojiler ile onların taşıyıcıları ve üreticileri olan aydınlar arasında sıkı bir ilişki olduğunu ve sosyolojik bağlamda ideoloji kavramının dönemin olaylarından ve fikir akımlarından bağımsız olmadığını ifade eder. Sosyolojik ve tarihsel arka planı açısından aydınlar ve ideolojiler arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle modern siyasal ideolojiler ile aydınlar konusu hem kapsamlı hem de iddialı bir konu olmuştur.

4. Hegemonik İdeolojik Oluşum Olarak Kemalist Aydınlanma Ülküsünün Entelektüeller ve İdeolojiler Üzerindeki Etkisi

Cumhuriyet döneminde yetişmiş önemli sosyologlardan birisi olan Şerif Mardin'in Türkiye'de hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisine geçmeden önce onun bakış açısıyla Atatürkçülüğün neliği konusuna bakmak gerektiğinin kanaatindeyim.

Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri" adlı çalışmasının girişinde Atatürkçülüğün amacını şöyle açıklar: "*Atatürkçülük, Cumhuriyet Türkiye'sinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bazı temel yapısal unsurları değiştirip onların yerine dünya uygarlığına girişte ilk adım sayılan Batı uygarlığından esinleniş bir topluluğu kurmak amacına yönelen bir görüştür*" (Mardin, 1983a: 86). Bu fikri birkaç odak noktasında bir araya getirerek bir ülke politikası haline getiren Mustafa Kemal Atatürk olduğu için, bu yaklaşıma onun ismi verilmiştir. Atatürk, hayattayken, kilit yönlerini cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık olarak adlandırmış, bunları "Kemalizm yolu" olarak isimlendirmiştir (Mardin, 1983a: 86). Bununla birlikte, hilafeti kaldırarak (3 Mart 1924) laik reformu hayata geçiren Türkiye Cumhuriyeti idi. Bunun devamında, Cumhuriyet'in Sufi tarikatları yasaklaması (30 Kasım 1925), İsviçre Medeni Kanunu'nun alınması (1926), Latin alfabesinin kabulü (Kasım 1928), Anayasa'dan "*Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir*" ibaresinin çıkarılması (1926), Latin alfabesinin kabulü (Kasım 1937) izlemiştir (Mardin, 2007: 214).

Mardin, *Türkiye Günlüğü Dergisi*'nde yayınlanan "Atatürk'ü Anarken" adlı çalışmasında şunu ileri sürer:

Aşağıdaki satırları Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'nin gelişme sorunları içindeki yerini arama taslağı olarak sunuyorum. Bu arayış Atatürk'ün çağımızın Türkiye'sine şekil vermekteki cehdinin değerini esastan kabul eder. Atatürk, göğüslediği sorunlardaki tutumuyla gerçekten kurucu niteliğini kazanmıştır. Fakat iradesinin ürünü olan başarılar bir tarafa, içinde yaşadığı tarihsel süreç ve toplumsal yapılarla olan ilişkisi değişik ve fazla rağbet görmeyen bir inceleme konusudur. Konuyu deşmek ise kendi müstakbel çıkarımız için gerekli bir ödevdir (Mardin, 1994: 5).

Mardin, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler” adlı çalışmasında amacını şöyle açıklar: *“Bu makalede, bir grup önde gelen modern Türk bilim adamını tevarüs edip Türk toplumunu analiz ederken hala kullandığı bir kavrayış çerçevesinin etkisini incelemeye çalışacağım. Türkiye’de, kuruluş ilkelerine derin bir ilgi duyulur, bilim adamlarıyla gazetecilerin bu konudaki söylemi çakışır; bu yüzden de aklımdaki grubun kesin sınırlarını çizmek zor olacak.”* Ona göre, bu grupta “Kemalistler”, Cumhuriyet’in “laisizm” ilkesini muhafaza etmeye istekli olan laikler ve ülkemizde bütünlükçü eleştirel toplum araştırmalarına rehberlik etmiş “Marksizan” bilim inşaları bulunur. Mardin’e göre, Cumhuriyet kurucuları Batı dünyasından eğitimi ve kültürel modelleri (müze, laiklik, resim/heykel,) model alırken, aslında bunların oluşturduğu anlam ve mana dünyalarının, kavrayışların ve ontolojik tutumların yarattığı bir buzdağının suyun yüzeyine çıkan görünümünden başka bir şey olmadığını kavrayamamıştır (Mardin, 1998: 54-55).

Mardin, toplumu incelemeye yönelik kavramsal çerçevenin basit olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, öğretmenlerin aktardığı Kemalist hegemonik ideolojinin, temelde her durumda hazır ve nazır özgürlükçü ifadeyle ters düşen bir diktatörlüğü örttüğü konusunda bir kaygıya dayanıyordu. Mardin, bir süre sonra, Kemalizm’in temellerini ele alan bir proje hazırlamaya giriştiğini ve Kemalizm’e Tanzimat adıyla bilinen 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketini merkeze alan bir gözlem merkezinden bakmayı tercih ettiğini ileri sürer. Tanzimat’tan önce de devlet ideolojisinin varlığının olduğunu ileri süren Mardin, bu reform hareketinin bile temel hamlesine dair ipuçları verir. Tanzimat döneminin kurucularının reform planlarını niçin kameralizm’e göre tasarladıklarını izah eder. 18. yüzyılda Batı dünyasında kameralizm aydınların ve siyaset bilimcilerinin ileri sürdüğü bir yöntemdi. Yöntemi uzmanlar ve idareciler aracılığıyla uygulanacak bir devlet politikası açısıyla gören kameralistler içerisinde Seckendort ve Schlözer’in yanında Quesnay de yer aldı. Aydın despotizminin kuramsal şeklini savunan bu kişiler demokrasiye veya temsili kurumlara pek olumlu bakmıyordu. Mardin’e göre, hangi kuşağa veya fikre bağlı olurlarsa olsunlar, 19. yüzyılın Osmanlı memur ve aydınlarının amacı ülkeyi kurtarmaktı. Kameralizm’in bu fikrine çok uygundu. Politik ideolojilerinin zirvesinde devletin yer alması, baskın bir yurtseverliği ön plana çıkarmıştır. Bunun izleri Sultan II. Mahmut’un fermanında, reformcu Sadrazam Mustafa Reşit

Paşa'nın fikirlerinde, Genç Osmanlılar diye adlandırılan Tanzimat Döneminin özgürlükçü kuramlarında, amansız düşmanları Sultan II. Abdülhamid'de, Sultan Abdülhamid'e kaşı düşmanlık besleyen Jöntürkler'de ve JönTürkler içerisinde büyümekle birlikte onların düşmanı haline gelen Mustafa Kemal'in kişiliğinde görülebilir (Mardin, 1998: 59).

Mardin'e göre, Kemalist ideoloji cumhuriyetçiliğin soyut arka planda kişiliğin ilerlemesi bakımından vereceği faydalar ve evrensel eğitimin ilerlemeye katkıları hakkındaki fikirleri savunmaktaydı. Bunun yanı sıra, kişilere, aile içerisinde günlük pratik ilişkilerde ortaya çıkan mevzularla baş etme imkânı sağlayacak konularda eksik kalıyordu. Bu ideoloji, cumhuriyetçi laikleştirme ve İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra kadının toplumdaki yeni konumu hakkındaki sorulara, kırsal bölgelere kadar yayılmış en temel İslami "ilmihal"lerin verdiği ayrıntıda cevaplar veremiyordu. Buna ek olarak Kemalistler, insanın doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi başlıca yaşam duraklarına mana kazandıran törenler noktasında da herhangi bir fikirleri yoktu. Mardin'e göre, Kemalizm, yüzeysel ve toplumla organik bağlardan uzak/yoksun olması sebebiyle, bu türden bir boşluk yaratmıştır. Bediüzzaman Said Nursi'nin öğretilerine bakıldığında, bilhassa babaya ve yaşlılara gösterilmesi gereken hürmet başta olmak üzere, aile normlarından oluşan bir harita ile aradaki bu uçurumu kapatmıştır (Mardin, 1992: 268-269).

Mardin, Ruşen Çakır'ın yönettiği bir toplantı 'da Şerif Mardin'e bir takım sorular yöneltildi ve bir sene önceki röportajda ne demek istediğini anlattı. Mardin'in fikirlerini ileri sürdüğü bu röportajda Türkiye'yi tam olarak tanımadığımızı ve niçin tanımadığımız konusunda da şunları ileri sürmüştür:

Biz Türkiye'yi çok iyi tanımıyoruz. Niçin tanımıyoruz? Çünkü Türkiye'yi stereotiplerle, yani hazır birtakım görüşlerle inceliyoruz. Orada da bir görme problemi var. Benim gördüğümü sen göremezsin, sen görmezsin gibi şeyler... Bunların içinde benim en verimli saydığım, yeni öğe olarak belki de attığım şeylerden biri şu: İyi, doğru ve güzel hakkında Kemalizm'in bir zaafı var. O zaafı nereden geliyor? Vakti mi yoktu, yoksa çok başka işlerle uğraşması mı gerekiyordu? Ama Batı'da laiklerin tartıştıkları ve binlerce sayfalık tartışmaları kapsayan iyi, doğru ve güzel anlatısı var. Batı'da eskiden öyleydi, şimdi öyle olduğunu sanmıyorum, Fakat Batı'da liseyi bitirenler biraz Eflatun, Platon, biraz da Kant bilirlerdi. Oradan da iyi, doğru ve güzelin bir felsefede yerinin ne olabileceğini gayet iyi biliyorlardı. Türkiye'de bunun liseden mezun olan insandaki bilgisi sıfır seviyesindedir. Affedersiniz, çok özür dilerim ama Kemalizm'in zaafının bu olduğunu anlamak lazım ve İslam'ın zayıf ve boş bir alanı doldurma şeklinde de bu yeniden değerlendirmesinin olduğunu düşünüyorum. Bu bir öğedir ama bence mühim bir öğedir. Yani Kemalizm'in iyi, doğru ve güzel hakkındaki fikirlerinin tartışılmamasının ayrıca bir gözden geçirilmesi lazım (Çakır, 2008: 128).

Mardin'e göre, Batı hümanizmasının benimsenmesi ile kültürel aygıtının sığ propagandacılığı arasındaki gerilimi fark eden Necip Fazıl'ın kuşağındaki Türk aydınları, mesleki vaziyetlerinin temel ilkelerini aydınlar olarak umutsuzca aradılar. 1920'li ve 1930'lu yıllarda, farklı yollarla kendilerine ait bir "Edebiyat Âlemi" kurmaya çalıştılar. Onların, çerçevesinde sağlam bir dünya görüşü oluşturmaya çabaladıkları filozoflardan biri Bergson'du

ve Bergsonculuğun farklı bir şekli, Namdar Rahmi'nin kısa ömürlü deneyinde onun "enerjetizm" diye isimlendirdiği bir felsefe ortaya çıkmıştır. Arayış bazen, örneğin Kadro Dergisi'nde (1930-1932) olduğu gibi, Marksist bir yönelim kazandı. Öne çıkan laik milliyetçilerin Necip Fazıl'ın desteklediği dinsel-uyanişçı temaları, Batı Avrupa kültürünün temel değerlerine ilişkin karamsar bir bakışı paylaşmış olmaları dikkat çekicidir. Modernist bir yazar olan Reşat Nuri Güntekin, modernist çocukları bireysel egoizme dayalı Batılı dünya fikirlerini benimsemiş bir ailenin parçalanmasını anlattığı Yaprak Dökümü oyununda bu endişeyi yansıtmıştır. Cumhuriyet'in resmi ideolojisi bile, bu tavırla koşutluk taşır. Cumhuriyetçi laik jakobenizm amaç olarak Batı'nın "pozitif" bilimini ve pozitif bilimin gereklerine uyan Batılı yaşam şeklini örnek aldı, ancak aynı zamanda Batılı değerlere gereğinden fazla kapılmayı "köksüz kozmopolitanizm" diyerek kınadı. Kısacası, 1920'ler ve 1930'lar, laik Türk entelijansiyanın, her ne kadar kendi kökenlerini araştırmakla meşgul olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslami temelleri yerine bir şey koyma noktasında az çok kararsız olduğu bir dönemdi. Mardin'e göre, halen devam eden bu ikircikli tutum, Necip Fazıl'ın çıkardığı çeşitli dergilerde yazılar yazan birçok Türk aydınında görülebilir. Bu aydınların çoğunluğu sonradan ya sağ ya da sol kanattan şu veya bu grubun içinden kalem oynatacaklardı. Ancak bu ilk kararsızlık ve askıda kalma, Kısakürek ile 1934'te "döndüğü" zaman kurdukları işbirliğinde bile mevcut ve görülebilir durumdaydı (Mardin, 2007: 224).

Mardin, İmparatorluktan günümüze Aydınlar üzerinde önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Türk toplum yapısındaki aydın profilini kavramak için yetkin modernist bir Türk entelektüeli olan Necip Fazıl Kısakürek'in yaşamına bakmamız gerektiğini vurgular. Mardin'e göre Necip Fazıl'ın düş kırıklığı ve tekrardan İslam'a dönmesinde iki temel argümanı görebiliriz. Birincisi olan benlik gelişiminin de farklı iki şekli vardır: Bir taraftan çocukluğundaki belirli kültürel yapıların "iç işlemliliği"ni tekrardan yakalama gayreti, diğer yandan kendi bireysel ve toplumsal hafızası için efsanevi bir arka plan geliştirme çabasıdır. İkinci düzeyde ise ülkemizde entelektüellere pay edilen alanın kırılabilirliği ve düzensizliğinden dolayı duymuş olduğu hayal kırıklığıdır. Necip Fazıl'ın çalışmaları ülkemizin "mekân" düzenlenmelerindeki değişim ve dönüşümleri anlatır. Önemli şiirlerinden birisi de "Kaldırımlar"dır. Sözü edilen bu mekânlar Necip Fazıl için içi tamamen boştur; çünkü gençliğini yaşadığı ata ocağı konaktaki şefkat, muhabbet gibi önemli değerlerden yoksundur. Hatta ev ortamında bu değerler solup gitmiştir. Bütün bunlardan ötürü bir aydın olarak Necip Fazıl kendi konumunu seçmekte zorluk çekmiştir. Mardin'e göre Osmanlı döneminde ikilem yaşayan aydınlar imparatorluğu miras olarak alan Cumhuriyet döneminde de bu aydın bunalımı

devam etmiştir. Cumhuriyet ideolojisi, toplumsal hayatın temeli olan İslam'ı reddetme anlayışında direktlikle entelektüel üretim alanında ve pratiğinde bir uçurum yaratmış, insanın kendini izah etmesi ve karşılıklı öznellik mikro yapılarını zayıflatmıştır. Kısacası kolektif bilinci içerisinde güvenle hayatını idame eden bir entelektüeller sınıfının yerini, aydın olarak taşıdığı kimlik noktasında kafası bulanık bir sınıf aldı. Pek çok Türk entelektüelinin imparatorluktaki seçkin ulemadan çok farklı olarak yeni "devlet"e kaba bir biçimindeki dalkavuklukla yaklaşmasının sebebi bu durumdan meydana gelmiş olabilir. 1960'lı yılların entelektüellerine mücadeleci bir pozisyon gösteren Marksizm, bu ikilemin düğümlerini çözen bir çerçeveydi. Ancak Mardin' göre, İslamiyet bireyin bir fert ve entelektüel olarak korkularını ortadan kaldıracakları doğal bir mekândı ve Necip Fazıl'ın da tercih ettiği yol budur. 1980 ve 1990'lı yılların Türk entelektüelleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum kavrayışının çok katmanlı derinliğinden mahrum, sıradan bir toplum analizi iyi öğrenmiş olmakla beraber, kültürel verilerin, yani İslam'ın yeni bir güç kazandığı bir toplumdaki dinamikleri ele almada bir takım zorluklar çekiyorlar (Mardin, 1998: 68-69).

Mardin, *Türk Modernleşmesi* adlı çalışmasında geçmişten günümüze aydın profilinin nasıl evrildiği konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre çağdaş düşüncenin bir değişim ve dönüşüm aşamasında olduğunu, Batı düşüncesinin bir kriz geçirdiğini dile getirmiştir. Bu krizin varlığı noktasında kimsenin inkâr etmediği bu buhranın bir aşamasını şüphesiz insanların buna etkisi ile yeni bir biçim almış kültürün entelektüellerde yarattığı tepkide yer alır. Mardin'e göre günümüz, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar her ne biçimde olursa olsun topluma her şeyi öğretmek gayreti içerisinde olan, toplumun seviyesini yükseltmek isteyen insanların rastladığı bir dönem değildir (Mardin, 1995: 298).

Kemalist bürokrat aydınlar, 1920'li, 1930'lu yıllarda sosyal ve siyasal olayların yani sosyolojinin merkezinde sosyologlarla beraber, hatta onların da önünde yer almışlardır. Bu dönemi Kemalist aydınlar biçimlendirmiştir. Bu ideologlar, sosyolojinin temel konuları olan siyaset, din, aile, ekonomi, eğitim, köy ve benzeri alanlardaki fikirlerini hem hayata geçirmeye, hem de bunları yan yana getirmek için kendi içerisinde bütünlüğe sahip bir çerçeve oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yüzden, sosyolojinin merkezinde bulunan sosyal kurumların Batıcılığa anlayışı yönünde şekillenmesi Kemalist ideologların değerlendirmeleri, merkezi bir konumda yer almıştır. Sosyologlar ise Kemalist yöneticilerin ve ideologların toplumu ve yönetim şeklini dönüştürme çabalarının düşün yapısını yönlendirmek yerine yapılanları yalnızca kavramaya ve yorumlamaya çalışırken, haliyle arka planda, Kemalist ideologların gölgesinde kalmışlardır (Kaçmazoğlu, 2021: 10).

Mardin'e göre Atatürkçülük, padişahlık biçimindeki yönetim anlayışını kaldırarak, onun yerine Cumhuriyeti getirmiştir. Bireysel bağlılık temelli nizam yerine, yasalarla çerçevesi çizilmiş bir yönetim şekli getirilmiştir. Anadolu'da topraklarında temelleri atılan Cumhuriyet bir Türk topluluğundan ibarettir. Bu minvaldeki anlayış Cumhuriyet teb'asının önünü aydınlatmalıdır. Ulemanın devlet nazarında, etkisi azalmış olsa da, toplum üzerindeki etkisi ve devam eden izleri kökten kazınmalıdır. Bu bağlamda ulemanın toplum önderliği işlevi sonlandırılmalıdır. Ferdin dünya hakkındaki malumatını ulamalardan ziyade, müspet bilim biçimlendirmelidir. İslam bir devleti idare etme işlevini yitirmeli, herkesin şahsında biçimlenen bir inanç olarak yer almalıdır. İslam dini ve medeniyeti bir zamanlar zirvelere çıkararak parlak bir çığır açmıştır ancak günümüzün toplum anlayışında ve yaşayışında bu örnek teşkil etme anlayışını kaybetmiştir. Rehber alınacak bir medeniyet varsa bu da Batı medeniyeti ve onunla beraber inşa edilen müspet bilim ve teknik anlayışdır. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'si, Türk toplumunun-sınıf ayrımı yapısı gündeme getirilmeden çalışmalarıyla inşa ettiği bir yapı olmuş olacaktır. Bu perspektifte sınıfsal uçurumunun kurumsallaştığı Batı dünyasında mümkün değildir. Ancak sözü edilen kopuşların daha açık hatlarla ortaya çıkarılmadığı Türkiye'de sınıfsız toplum, halka verilmiş bir şans, bir olanaktır vasıl olması gereken gaye "münevver", "avam" ikiliğini ortadan kaldırıp, Toplumun gereksinimlerini halkın dâhil edildiği bir sistemle karşılamaya çalışmaktır. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını kökten değiştirerek yeni bir toplum düzenini inşa etmeli ve bu toplum inşasını statik bir biçimde tutmayıp zamanla değişmesini sağlamalıdır. Bu amaç Atatürkçülüğü Jön Türkler zamanında ortaya çıkan yapıdan belki en mantıklı biçimde ayıran ögedir (Mardin, 1983a: 87).

Mardin'e göre, Cumhuriyet ideolojisi, söylemsel olarak İslamiyet'in yerini ve toplumun "çimentosu" olma işlevini geri çevirerek aydın çevrelerle avam arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Eski dönemde var olan toplumsal sembiyozu (ortak yaşam alanı) kendi içerisinde temel dayanak olarak görüldüğünden toplumsal heterojenliği daha hoşgörülle karşılıyordu. Zira yeni sistem denilen Jakobenliğin Cumhuriyet politikası ilkesi üzerine inşa edilmişti ve Cumhuriyet ideologların "feodal kalıntılar" diye kavramsallaştırdıkları karşıt grupları içselleştirme anlayışını içermekteydi. Önceki anlayış daha çok varoluş sorunsalını önemserken, yeni anlayış bunları "metafizik" ve skolastizm gibi kavramları sorunlar grubuna aktarmıştır. Mardin'e göre, ikincisini en güzel ortaya çıkartan yine lise öğretmenlerimizin fikir tarzıydı; "bilim" ve "irtica" olarak adlandırılan iki antagonist kavramın meydana getirdiği kolaylaştırıcı diyalektik temelli bir "pozitif" sisteme doğru önlenemez bir ilerleme göstergesi öğretmenlerimizin içine işlemiştir. Ona göre, "yaşam dünyası" çerçevesinde toplum yapımıza

bir bakışın çağdaş tarihimiz açısından ne kadar açıklayıcı olabileceğini izah eden bir fenomen, Cumhuriyet dönemi entelektüellerinin geçmişten tümüyle koparınca karşılaştığı problemlerdir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde entelektüeller iki temel alanda yollarını şaşırılmışlardır; Bunlardan ilki “devlet”te, başka bir deyişle Cumhuriyetçi olan “devlet”te görev aldıkları roldü. Bu noktada yaşadıkları zorluklar aşılabilirdi, çünkü kurulan bu yeni “devlet” önceki devlet ideolojisinin sınırlarının ana hatlarını muhafaza ederek üstlenmişti. Fakat Cumhuriyet öncesi entelektüelinin “gündelik” yaşamının bölünmesi Mardin'e göre, daha önemli problemler ortaya çıkarmıştı. İkinci nokta ise İslam kültürü medeniyetiyle bağları koparılması ve bununla ilişkili olarak kişiliğin izahıyla alakalı problemleri içermekteydi. Entelektüelin toplumsal kimliği hakkındaki problemler de bu noktada belirmiştir (Mardin, 1998: 62-65).

Mardin, Religion, Society, And Modernity in Turkey adlı eserinde hem Türk yazarların hem de Batılı yazarların Osmanlı sosyal sisteminin bir özelliğinin kalıtsal bağlamda bir aristokrasinin olmadığına işaret etmiştir (Mardin, 2006: 1). Mardin, toplum yapımızda insan ilişkileri geçmişten bugüne oldukça kaba ve merhametsiz olduğunu ileri sürmüştür. Aydınlar arasındaki iletişime bakıldığında bu bağlantılar manasız, felsefi derinlikten yoksun, duygusal olmakla birlikte şefkat duygusundan da mahrumdur. Cumhuriyet öncesinde gündelik yaşamda birey ilişkilerini açık bir biçimde görmüş ve Cumhuriyet dönemi simgeleri zorla yok edilme anlayışını kaygıyla takip etmiş olan bireyler 1930-1940'lı yıllarda yeni bir cumhuriyet kültürü oluşturmaya gayret gösterdiler; ama bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Bu muvaffakiyetsizliğin en dikkat çekenini, Anadolu'da daha önceden yayılmış, kök salmış kültürlerin en güzel yönünü içine katarak, iyi niyetli bir hümanizmin Anadolu insanının gündelik yaşamına dâhil edilmesi amacıyla uyarlanmış tecrübelerdi. Bu müphem ortamda din, birey ilişkilerinin düzenlenmesi noktasındaki tek dayanağını oluşturmuştur (Mardin, 2015: 82).

Cumhuriyet yapısındaki yeni algısının köklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun köklerinde aranması gerektiğini ileri süren Mardin, Cumhuriyet Türkiye'sinin bize hep yenilikler Türkiye'si olarak taktim edildiğini ifade eder. Cumhuriyeti başarısız bir politika olarak etiketlemek isteyen bazıları ortaya çıkmışsa da Cumhuriyetin niteliklerinin manasını Osmanlı Devleti'nde aramak çok sık aranan bir davranış olmamıştır. Bu türden bir ilişkinin, Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli bir özelliğidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan aktarılan bu mirasın etkisi sadece Cumhuriyetin inşa edici adımının dışında kalmış olan etkenler için geçerli, yeni olan Cumhuriyet'in içindeki eski olan Osmanlı'yı göz ardı etmek belirli bir noktaya kadar anlaşılabilirdi. Ancak doğrudan Cumhuriyetin ideolojisinde bu türden benzerlikler bulunabilir. Başka bir ifadeyle ilk kurucu sosyolog olan Ziya Gökalp'le işaret ettiği gibi, bazen, bir bireyin

yeni olduğunu ileri sürdüğü ve bazen de yeni olarak kabul edebileceğimiz görüşleri arkasında derinlerde eskinin şartlandığı davranışlar yer alır. Cumhuriyeti eski Osmanlı toplumuyla ilişkilendiren unsurlardan önemli olanlar bu mertebede toplanır. İdeolojik düşünce tarzının ve bizim ona bağlılığımız ne kadar çapraşık ve grift olduğunu da en iyi onlar gösterir. Kısacası Cumhuriyet yapısının “yeni” olarak ileri sürdüğü ideolojilerin arkasında yatan meşru toplum teşekkülü anlayışında Osmanlı Devleti’ne giden temel yapı unsurları arasında herrschaft yönelimi, statü toplumunun önemli değerleri ve toplum ile aydınlar kültürünün hala iki farklı kültür olarak kalmış olması başta gelir (Mardin, 1983b: 105).

Mardin, “Kolektif Bellek ve Meşruiyetlerin Çatışması” adlı makalesinde Osmanlı ve Türk dünyasının Batılılaşmasıyla, kolektif bellek ancak derin ve neredeyse algılanamaz bir farklılaşmanın eşiğinde sürüp gidebildiğini ifade eder. İslam kendini, polemiğe sebep olacak biçimde ve bireysel “hareketlilik” ve özgüvenin farklı biçimlerine erişinceye kadar basitleştirmiş; meşruiyetin temelleri bu süreçle birlikte kemirilmiştir. Ona göre, meşrulaştırmaların çatışmalarını bir tartışmaya dönüştürmek için daire içine alınması gereken şey, meşrulaştırmaların yerine neyin geçirilebileceğinin belirsizliğidir. Bir Türk toplumu olarak kendimizi Avrupa’nın problemleri düzleminde görmenin, özellikle de Türkiye’yle Avrupa kıtası arasında giderek sıkılaştıran bağlantılar bakımından değerlendirmenin zor olmadığını vurgulamak mümkündür. Mardin, gözden geçirilmesi gerek en önemli meselelerden birisi de kolektif bellek sorunudur. İkinci olarak da Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihinde Weber’deki anlamda meşruiyet kavramının yeri konusunda bir saptama yapmamız gerekmektedir. Üçüncü olarak, toplumsal bir etik bakımından bu genel durum konusunda bir değer yargısı oluşturmak gerekiyor. Son olarak da, bileşenlerini kapitalizm kentin ve sanayileşmenin yükselişi ile dünya ölçeğindeki iletişimin yeni bir versiyonu olan küreselleşmenin oluşturduğu, tüm dünyayı kapsayan tarihsel bir duruma atıfta bulunan bir problemi ele almak gerekiyor. Ayrıca, Türkiye toplumunun bu akımların içinde nerede olduğunu tespit etmek gerekir. Mardin’e göre bu sorunların her biri kendi içinde son derece karmaşıktır ve her biri geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Türk solu kendi tarihsel geçmişiyle ilgilenmeye, buna ek olarak İslam kültürünün engellediği ulusal kolektif bellekle uğraşmıştır. Cumhuriyetçi ideolojinin bu uygulamasını da Osmanlı kolektif belleğinin incelenmesiyle izah etmek mümkündür, çünkü devlet ideolojisi dinsel bir çerçevede başlayan popülist hamlelerden daima şüphe duymuştur. Cumhuriyet’in temelini oluşturan laiklik, dinsel olanı, tutkuyla yenmeye azmettiği eski rejimle özdeş görüyordu. Oysa en eski rejim kavramı dahi, bu sözlerle ifade edilmese de, Türkiye Cumhuriyeti’nin ideolojik modelini daha geniş bir perspektife, yani modernitenin

meşruiyeti çerçevesine oturtuluyordu. Mardin'e göre, Cumhuriyetin problemi halk egemenliği değildi, bu zaten kolayca elde edilmişti; asıl temel problem toplumun daha derin tabanı ve ahlak temeliydi. Başka bir ifadeyle, kökten yola çıkılarak, halkın uymaları gereken ahlaki ilkelerin nelerden oluştuğunu; sosyolojik bağlamda gündelik, ailevi ilişkilerin, insanlar arasındaki ilişkilerin hangi temel değerler üzerinde tekrardan kurulacağını belirleyen bir ilke problemidir (Mardin, 1995: 8-9).

Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı çalışmasında Tanzimat zamanında ülkemizde meydana gelen kurumsal anlamdaki değişim/dönüşümler o dönemki Batılı entelektüelleri çok etkilemiş, genel manada yüzeysel olmasına rağmen, bu resmi başkalaşıma çokça yer verilmiştir. Bunun yanı sıra vakit henüz olgunlaşmamıştı ve Avrupa gözlemcilerinin kullandıkları araçlar, Tanzimat reformlarına paralel giden fikir akımlarını ele alarak kaleme almak elverişli değildi. Mardin'in bu çalışması bu eksikliği doldurmaya yönelik bir girişimdir. Bu kitabında Mardin, Tanzimat sonlarına doğru, 1867-1878 yılları arasında ün elde eden bir grup Türk aydınının, yani Yeni Osmanlıların, siyasi düşüncelerine girmeye başlayan akımları tespit etmiştir. Ona göre, Yeni Osmanlılar aynı zamanda hem Türkçe okuyan halkın entelektüel donanımının Aydınlanmacı kısmının düşüncelerini hazırlayan ilk aydınlardı ve hem de bu fikirlerle İslam camiasında bir sentez meydana getirmeye çalışan ilk düşünürlerdir (Mardin, 2012b: 10).

Görüldüğü üzere Şerif Mardin, Türkiye'de hegemonik bir ideolojik oluşum olarak Kemalist ideolojinin ve bunların taşıyıcıları olan aydınlar üzerindeki etkisine çalışmalarında sıkça değinmiştir. Ona göre, Kemalist ideoloji anlayışı laik cumhuriyetçiliğin soyut bağlamda kişiliğin ilerlemesi bakımından sağladığı faydalar ve eğitimin ilerlemeyle ilişkisi konusundaki etkileri kayda değerdir. Ancak bireyin gündelik yaşamda ve aile ilişkilerindeki bir takım pratiklerde yetersizdir. Çalışmalarında Cumhuriyet dönemi politikalarına ve bu dönemki aydın bunalımına değinen Mardin, ayrıca aydının kendi içerisindeki bunalımı, ikilemi onların toplum sorunlarına eğilmelerine gölge düşürdüğünü ileri sürer. Aydınların ve ideolojilerin politik yapıyla iç içe olduğunun altını çizen Mardin, entelektüellerin ideolojilerin politik bağlamda hem üreticileri hem de taşıyıcıları olduğunu ileri sürmüştür.

5. Politik Paradigmanın Entelektüel ve İdeolojiler Üzerindeki Etkisi

Şerif Mardin'in ileri sürdüğü üzere politik paradigma, toplum yapısı üzerinde ve entelektüellerin yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Politik mecrada güçlü olan toplumun ebettteki entelektüelleri ve ideolojileri de toplum üzerinde ve onların yönlendirilmesinde etkin olur.

Şerif Mardin, günlük politikayı kendi kirli menfaatlerinde kullananlar toplumunda Hitler gibi bir yönetimin iktidara gelmesinin önünü açacağından bahseder. Bundan dolayı fikir adamlarının hem Batı hem de Türkiye toplumlarında çok önemli bir rol üstlendiğini ifade eder (Mardin, 2009: 8). Özellikle merkez-çevre yaklaşımı üzerinden Türkiye siyasetini analiz etmeye çalışan Mardin, bu konuda pek çok sosyal bilimciye de ilham kaynağı olmuştur. Mardin, *Türkiye’de İslam ve Sekülerizm* eserinde resmi hiyerarşi içinde, devlet görevinde bulunan pek çok memurun aynı zamanda aydın olduğunu vurgulamıştır (Mardin, 2018: 12). Mardin, “Türkiye’de Orta Sınıfların Üç Devri” adlı çalışmasında yaygın bir kalıplaşmış düşünceye göre Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyal yapısının önemli niteliklerinden birisi de Batının orta tabakasına tekabül eden bir sınıfın eksikliğinin olduğuna işaret eder. Batılı aydınların ortaya attıkları, ancak bizde de benimsenen bu teze göre, Osmanlı Türkleri, devlet idaresi ve cengaverlik hakkındaki görevlerden başkalarını faaliyet alanı bağlamında kendilerine layık görmediklerinden, güçlerini ticaret ve sanayinin gelişmesine sarf etmemişler ve böylece Batı dünyasında orta sınıfın oluşmasında tüccarlar etkili olurken, Müslüman-Türk toplumunda bu anlayış yerleşmemiştir (Mardin, 1957b: s. 11).

Mardin, “İstikbalimizdeki Kütle Problemleri Hakkında” adlı çalışmasında politik mecrada başarı, geniş perspektifte geleceğin koşullarını bugünden gözümüzün önünde canlandırabilmeye dayandığını ileri sürer. Ona göre, bu fikri dile getirmekle yeni bir keşifte bulunulduğu ileri sürülemez de söz konusu uzak görüşlülüğün önemi üzerinde durarak konuyu somutlaştırmaktan büyük kazançlar elde etmek mümkündür. Ancak ileriye görme hassasına sahip olduklarına inanların çoğu, içinde yaşadıkları koşulların ancak çoğu değişiklikler sonucunda az ya da çok dengelemek bir biçimini tasavvur edebilirler (Mardin, 1957c: 9).

Kayalı’ya göre, Türkiye’de fikir adamlarının değerlendirilmesi genellikle her dönemin ideal ölçütlerine göre gerçekleştirilmektedir. Türkiye gibi bir ülkede de ideal ölçütler genellikle siyasal eğilimin öne çıkarılması tarzında olmaktadır. Siyasal tutum o kadar ön plana çıkmaktadır ki, değişik bir siyasal konumda yer alanlar ciddiye alınmamaktadır. Fikirselsel seviyesi, soyutlama seviyesi daha ileri olanlar pek o kadar ciddiye alınmamaktadır. Bir başka deyişle, güncel siyasal yaklaşımlar ve taraflılık daha önemli hale gelmektedir. Siyaset temelli bir düşünce tarihi gündeme getirilmektedir. Bu tür fikir tarihinin göstergelerinden birisi de güncel siyasal önemi olan düşünce adamlarının düşünsel geçmişlerinin hiç önemsenmemesidir (Kayalı, 2011: 11-13). Tarihsel bağlamıyla siyasal iktidarı kavramak, iktidarda kalmak ya da iktidarda söz ehli olmak (iktidar ortağı olmak) için, savaş başta olmak üzere şiddetin her şeklinin kullanıldığı bir süreç yaşanmasına rağmen iktidar için rıza, sözleşme, rekabet, yarış

veya seçim gibi şiddet dışı yöntemler de benimsenmiştir. Bu açıdan iktidar her zaman mücadele edilerek elde edilmiş değildir. Bu yüzden iktidar uğruna yürütülen bütün mücadele veya işbirliği faaliyetleri siyasetin alanına girer (Tuncel, 2020: 18). İktidar ile siyasetin birbirlerini tamamladığı bir evrende bazı fikirler önemsenip ön plana çıkarılırken bazıları da ideolojik olarak damgalanıp sistem dışı edilebilmektedir. Bu durumda iktidar-siyaset-ideoloji üçlemelerinin birbiriyle ne derecede iç içe olduğunun açık bir belirtisidir.

Mardin, *İdeoloji* adlı çalışmasında Marx'ın altını çizdiği manada ideolojinin gerçeği “maskeleyen”, net yansıtmayan bir yapı olarak okumamız gerektiğini ileri sürmüştür. Mardin, bu eserinde nasıl oluyor da entelektüeller tarafından ortaya atılan bazı fikirler “bilimsel” olarak tanımlanırken, bazı fikirler “ideolojik” olarak tanımlanıyor? Yine Mardin, Clifford Geertz'in fikrine başvurarak: “Neden benim ileri sürdüğüm zaman sosyal felsefe adını verdiğim düşünceyi başkalarında gördüğüm zaman bunları ‘kanı’ olarak nitelendiriliyor, benim düşüncelerime katılmayan birinde bu çeşit düşünceleri bulduğum zaman bunlara ‘ideoloji’ damgasını basıyorum” (Glifford, 1964: 74; akt: Mardin, 2017: 17) şeklindeki açıklamayı hatırlatır.

Gürpınar'a göre, II. Meşrutiyet, Türkiye'nin bütün modern ideolojilerin yeşerdiği evredir; İslamcılık, Batıcılık, hatta çok daha sönük olmakla beraber liberalizm ve sosyalizm kamusal mecrada taraftarlarınca dile getirilmiştir (Gürpınar, 2013, 69-72). Ekonomik bir sistem olmanın yanı sıra toplumsal, siyasal, kültürel ve etik boyutu olan sosyalizm, detaylı bir sistemi içerisinde barındıran bir ideolojidir. Bu ideolojinin temelinde ekonomide üretime odaklanmak yerine üretilenin ve mevcut olanın paylaşımı vardır (Bakan, 2019: 74).

Mardin'e göre, ideolojilerin temel araştırma problemi pek çok ideolojinin bilimsellik fikriyle ortaya çıkmış olmalarıdır. Örneğin, Marksizm ideolojisi kimileri için gerçek dışı “yanlı” bir öğreti iken, kimileri için ise gerçekleri gün yüzüne çıkarmaya alan açan bilimsel bir araçtır. Bu durum faşizm kavramı için de geçerlidir. Faşizmin ideolojisi bilimsel bağlamda benimseyen az insan kaldı, ancak 20. yüzyılın başlarında, faşizmin beraberinde getirdiği “ırk” kuramı faşizmin bilimsel bir temelinin olduğunu iddia edenlerce, bu fikirlerini ispatlamak için kullanmışlardır. Bu açıdan “ideoloji” kavramını ele aldığımızda, “ideoloji”nin bilimle eşanlı ya da farklı mı olduğu vazgeçilmez bir sorun olarak karşımıza çıkar. Mardin'e göre, ideoloji ismini verdiğimiz düşünce toplulukları bu anlamda daha fazla kaypaktır. Formel işlemlerle zorlayıcı bir bağlantısı yoktur. İdeolojinin de içinde bulunduğu yapı içerisinde bir tutarlılığı vardır. Ancak bu tutarlılık formel tutarlılık değil, hislerin ya da biçimlenmiş arayışların mantığından ibarettir. Mardin' göre, “ideoloji”nin toplumun farklı “kat”larında

birçok insan arasında “tutma”sının nedeni nedir? sorusunu sorduğumuzda şöyle bir yanıtla karşılaşırız: Toplumların gündelik hayatlarını belirleyen temel öğelerden biri, bu insanların içinde yaşadıkları toplumu algılama biçimleridir. Bireylerin hepsi oluşturduğu toplumun içindeki farklı bireylerle ve iç içe olduğu diğer gruplarla “toplum haritası”nın bir parçası olur. Bu “toplum haritası” gerçekte olduğu gibi net çizgilerle belirtilmemiştir. Mardin’e göre, “harita”nın içinde barındırdığı manalar esneyebilmektedir ve değişime açık olan “simge dağarcığı” aracılığıyla toplumdan bireye, nesilden nesile geçer. Bu simge yapısının çalışma düzeninin tümüne “kültür” denir. “İdeoloji” kavramı “kültür” kavramı birbiriyle iç içedir. İdeoloji kavramının kendisi de “kültür” ağının temellerine dayanarak gelişir. Bir kavram olarak ideoloji, geleneksel “toplum haritaları”nın çağdaş dönemlerde yararlarını kaybetmelerinin neticesidir: İnşa edilen bu yeni bir toplum manaları “haritası” üretebilir (Mardin, 2017: 20-25).

Mardin’e göre, 1920’lerin Türk aydınları bir takım sorunlarla yüz yüze gelmişlerdir: Bunların başında ütopyacılar olarak miras alınmış konumlarını 1920’lerin Türkiye’sinin asıl yurttaşları, yani Anadolu köylüleriyle ilişkilendirilmiştir. Köyle ilgili çoğu kez idealist bir edebiyata öncülük ederek bu konuda oldukça başarı elde etmişler. Onlar ya Türkiye’nin “asıl” kültür temelleriyle (yani İslam ile) ya da emperyal Osmanlı kimliğiyle yer değiştirmekte olan yeni hayali bir Türk kimliği ile de ilişki kurmak zorundaydılar. Cumhuriyetçi siyasal seçkinlerin getirdiği çözüm, aydınların “hayal mahsulü”nü (yani Batı veya yeni Türk kimliğini) Türkiye için gerçek kılarken manevi doyuma ulaşmasıdır. Bu durum, pek çok Türk aydınının, Cumhuriyet’in propaganda aygıtının parçası şekline getirmek suretiyle omuzladığı çok ağır bir yükü. Eğitim kadrolarını da arkalarına alarak, Batı hümanizmasının bir yer versiyonunu ve modern Türk edebiyatının temel direği olarak Batı gerçekliğinin bir taklit versiyonunu neticede belli bir noktaya kadar yerleştirdiler. Fakat cumhuriyetin milliyetçilik ideolojisi Orta Asya’daki Türklerin kökenine ilişkin hayal mahsulü bir temaya dayanıyordu. Unutulmuş ataların kültürünün yüceltilmesi basit bir hokkabazlık işi değildi. Bu, Türk halkının çoğunluğunun benimsemesi çok güç, muğlak bir kültürdü. Müphem Sigfried izleğiyle elde edilmiş çağdaş Alman faşist başarısına denk gelmezdi, çünkü Osmanlı tarihinin başından sonuna kadar en kuvvetli şekilde yankı getirmiş, İslam ile harmanlı, Osmanlı’nın görkemiyle ilgili seçme konuların bir karışımıydı (Mardin, 2007: 223).

Görüldüğü üzere siyaset bilimci sosyolog Şerif Mardin’in de alını çizdiği gibi politik paradigmanın entelektüeller ve ideolojiler üzerinde etkisi yadsınamaz. Dış ilişkiler bağlamında politik paradigma hangi büyük devleti veya devletleri takip etmişse, ülkenin bilim ve ideolojik yönelimi de o yönde ilerlemiştir. İdeoloji gerçeği ile kültür gerçeğini çok yakından bağlantılı

olduğunu ifade eden Mardin' göre, her toplumu kendi toplumsal haritası ekseninde değerlendirmemiz gerektiğinin altını çizer. Çalışmalarında ideolojilerin sosyolojik ve politik yönlerine de değinen Mardin, bu konuda Marx'ın, Karl Mannheim'ın ve Clifford Geert'in fikirlerine başvurmuştur.

6. Sonuç

Düşünce tarihimize sosyolojik bakış açısıyla bakıldığında bazı isimlerin istisnai bir yeri vardır. Kendinden önceki tüm düşünce geleneğine eleştirel bakmış, büyük ölçüde genelgeçer bakış açılarını bozmuş, kavramları ve teorileri kendi sistematığı içinde damıtarak anlamlandırmış, yeni kavramları düşünceye dâhil etmiştir. Böylelikle en genel anlamda insanı, toplumu ve ülkeyi görme şeklimizi köklü bir biçimde değiştiren Şerif Mardin, Batı'nın sosyoloji teorisyenlerini anlayabilmiş nadir Türk sosyologlarından birisidir. Mardin; modern Türkiye'de ideoloji, aydınlar, Türk Modernleşmesi, İslam, Said Nursi olayı, Jön Türker'in siyasi fikirleri, Osmanlı dönemi batıcılığı, laiklik, sivil toplum, din ve ideoloji, Nakşibendilik, milliyetçilik, tabakalaşma gibi netameli konularda yaptığı çalışmalarla öne çıkmış bir sosyal bilimcidir. Mardin'in gerek *Forum Dergisi*, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, *Doğu-Batı Dergisi*, *Yeni Türkiye Dergisi* ve benzeri dergilerde yayımlanan makaleleri ve İletişim Yayınları'ndan çıkan eserleri; tarihsel ve sosyolojik perspektifte aydınların ve ideolojilerin hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kültüründe birey iradesinin sınırları konusunda yerleşen inançlarını hem de Osmanlı aydınlarının dünya görüşünü nasıl etkilediği noktasında düşünce hayatımızda önemli bir literatür sunar. Düşünce tarihini önemseyen Mardin, içinde yaşadığımız toplumun sorunlarının anlaşılmasında faydası dokunacak önemli metotlardan birisinin de tarihi metot olduğunu ileri sürer.

Eserlerini davranışçı, anlamacı/yorumlayıcı ve tarihsel sosyoloji yaklaşımları zemini üzerinden inşa eden Mardin, çalışmalarında tarihsel süreç içerisindeki değişimi önemsemiş ve bu değişimden entelektüeller ile ideolojilerin de etkilendiğini ileri sürmüştür. *Din ve İdeoloji* adlı çalışmasında insanın tarihsel değişim ve devinim ile birlikte ilerlediğini monarşinin geriliğinin ve bozuluşunun oligarşiyi yarattığını, oligarşinin de demokrasiye dönüşerek bir kısır döngü oluşturduğunu ifade eder. Bu kısır döngüyü İbn-i Haldun'un tarihsel anlayışı ile açıklar. Ona göre, bedevi kabileler içinde yeni bir akım görüldüğünde, bu durum "asabiyya" kabileler arasında dayanışmayı sağlarken, birleşen kabileler şehirlere yerleşmiş olan hadarilerin refahlarına göz dikip şehirdeki iradeyi yıkmaya çalışırlar. Zamanla şehirleşen bedeviler, bir süre sonra liderlik vasıflarını kaybedip zevklerine dalar ve onları devirecek bir başka bedevi gurup

gelir ve taaruz eder. Bu durumlarda ise Mardin, “tarih bir tekerrür”dür anlayışını doğrular (Mardin,1983b: 125).

Görüldüğü üzere Mardin’in de üzerinde durduğu ideolojik kalıp ve grupların zamanla değişim yaşandığını ve tarihin tekerrür etmesi durumunun aydınların düşünce dünyasına yansıdığını ileri sürmüştür. İdeolojiler ve siyasal kavramlar en çabuk içerik değiştiren kavramlar iken entelektüellerde bu değişim rüzgârından kimi zaman yaprak dökerek kimi zaman da yeni ideolojik tutumlara tomurcuklar açarak eşlik etmiştir. İdeolojilerin aydınlar üzerindeki etkisi konusunda Polonyalı Marksist Rosa Luxemburg şunu ileri sürer: “Hareket etmeyen zincirlerini fark edemez” (Luxemburg, 2022: 65).

Bu çalışma, kendisini muhafazakâr modernist olarak tanımlayan Şerif Mardin’in, yapmış olduğu çalışmalar üzerinden aydınlar ve ideolojiler konusuna getirmiş olduğu açılımları içerir. Mardin, eserlerinde değişimi önemsemiş ve bu değişimin kronolojisini gerek kişiler ve dönemler gerekse de Batı ve Türkiye toplumu bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Mardin, Batı’daki fikir ürünlerinin ülkemizdeki yansımalarından hareketle ele aldığı çalışmalarında ayrıca Tanzimat ile birlikte ülkemizde meydana gelen kuramsal anlamdaki değişim ve dönüşümleri o dönemki Batılı entelektüellerinin de dikkatini çektiğini ileri sürmüştür. Mardin, entelektüellerin ve ideolojilerin nasıl evrildiğini ve bu değişimin boyutlarını tarihsel, kültürel ve sosyolojik bağlamıyla ortaya koymuştur. Mardin’in eserleri üzerinden ve yüz yıllık sosyoloji tarihi bağlamında entelektüeller ve ideolojiler konusunda birtakım çıkarımlar yaptığımız bu çalışmada entelektüeller ve ideolojilerin gündelik siyasetin belirgin bir şekilde dışında olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Mardin, ideolojileri sert-yumuşak ideolojiler olarak sınıflandırmış ve bazı Batılı düşünürlerin ideolojilerin batış devrini yaşadığı fikrinin aksine, ideolojilerin farklılaşarak ve yumuşayarak etkilerini sürdürdüğünü ileri sürmüştür. Çalışmalarında entelektüellerin toplumdaki işlevi konusuna da değinen Mardin, hakikatin bir kül olarak tekrardan ortaya çıkması için filozofların ve aydınların teorilerinin toplumun eğitim metotlarına, fikir dünyasına tesir etmesi ve derin izler bırakması gerektiğini ileri sürer. Çünkü Aydınlar zaman zaman önemli fikirler ortaya atarlar ve bu fikirler de tarihi etkilere sebep olurlar.

Literatür çalışması ekseninde Mardin’in eserleri üzerinden aydınların ideolojilerle ilişkisinin ele alındığı bu çalışmayla; farklı gruplara, ideolojilere sahip insanların dünyayı farklı şekilde anlamlandırdıkları ve aynı zamanda değişik bakış açılarına uygun düşen anlam dünyalarının ve kurumsal stratejilerinin bir kısmını yerleştirmeye çalışılmıştır. Çalışmada, entelektüel kimdir, işlevi nedir gibi soruların cevabı irdelenmiştir. Modern siyasal ideolojilerin

taşıyıcıları ve üreticileri olarak entelektüeller, Türkiye'de hegemonik ideolojik oluşum olarak Kemalist aydınlanma ülküsünün entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi, politik paradigmanın entelektüeller ve ideolojiler üzerindeki etkisi gibi konular ışığında entelektüeller ve ideolojiler kavramlarına açıklık getirilmiştir. Çalışma, Mardin'in eserleri üzerinden Türk sosyolojisi perspektifinde entelektüeller ve ideolojiler konusunda bazı çıkarımlar, değerlendirmeler ve dönemsel olarak birtakım sınıflandırmaları ortaya koymakta ve aydınların, siyasal akımlar ve ideolojilerle kurmuş olduğu bağlantıları da ele almaktadır.

Geçmişten günümüze toplumdaki aydının konumuna ve işlevine ışık tutan Mardin, çalışmalarında toplum yapımızdaki aydın profili ile Avrupa'daki aydın profili konusunda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, Hitlerin iktidara gelmesini sağlayan da günlük politikayı kirli işlerinde kullananlar da aydınlardır. Entelektüel, toplumu yönlendiren en önemli rehberdir. Mardin imparatorluktan günümüze aydın gerçeğini anlamamız için Necip Fazıl Kısakürek'in aile hayatına, entelektüel yaşamına bakmamız gerektiğini söyler. Ona göre ülkemizdeki aydın profili parçalı, kendi gerçeğini ortaya koyamadığı için sosyolojik bağlamıyla toplumun gerçeğinden de uzak kalmıştır. Batı medeniyetinde insanların karşılaştığı problemleri halletmeye çalışan aydınların sayısının daha çok olduğunu ileri sürerken ülkemizde ise aydınların artık Ahmet Mithat gibi topluma her şeyi öğretmek idealini taşımadıklarını, toplumu eğitmekten ziyade onları sömüren bir anlayış içerisinde olduklarını söyler. Görüldüğü üzere tarihsel süreç içerisinde aydınların dönemin politikasından, siyasal hareketlerinden ve ideolojik akımlarından etkilendiğini ifade etmek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflicts of Interest: There is no potential conflict of interest in this study.

KAYNAKÇA

- Bakan, S. (2019). *İktisadi düşünceler ve devlet: Devletin iktisadi ve siyasal eylemlerinin etkileşimi*. Bilsam Yayınları.
- Başkaya, F. (2018). *Paradigmanın iflasi: Resmi ideolojinin eleştirisi üzerine*. Yordam Kitap.
- Çakır, R. (2008). *Mahalle baskısı: Prof. Dr. Şerif Mardin'in tezlerinden hareketle Türkiye'de İslam, cumhuriyet, laiklik ve demokrasi*. D.Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Çetin, O., (2014). Sosyolojik araştırmalarda veri çözümlemesi ve bulguların yorumlanması. *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 182-215.
- Çiğdem, A. (2002). Entelektüeller ve ideolojiler. *Modern Türkiye'de siyasi düşünceler: Dönemler ve zihniyetler*, Cilt: 9, (ss. 112-114), İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri*. Kalkedon Yayınları.
- Gürpınar, D. (2013). *Türkiye'de aydının kısa tarihi*. Etkileşim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2009). Bazı bilim insanlarının Türkiye'deki siyasal düşün tarihine katkıları üzerine bir deneme. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Dönemler ve zihniyetler*. (ss.233-248). İletişim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Türkiye'de sosyolojinin 100 yıllık birikimi üzerine bazı tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, 29-55.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2021). *Türk sosyoloji tarihi-III: Yeni Türkiye'de sosyolojinin düşünsel ve kuramsal temelleri*. Doğu Kitabevi.
- Kayalı, K. (2011). *Türk düşünce dünyasında yol izleri*. İletişim Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2018). *Çağdaş sosyal teorisyenler 1: Gramsci, Parsons, Mills, Althusser, Foucault, Goffman, ve Bauman'ın sosyal teorileri*. Anı Yayınları.
- Koyuncu, A. (2014). Türkiye'de sosyoloji ekolleri. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, (Editör: Köksal Alver), 65-99.
- Luxemburg, R. (2022). *Vardım, varım, var olacağım*. (Yay. Haz.: Poyraz Karadeniz), Destek Yayınları.
- Mardin, Ş. (1955). Ali Paşa ve hürriyet. *Forum Dergisi*, (4), 39.
- Mardin, Ş. (1957a). Fikirler tarihi nedir? bir kitap hakkında. *Forum Dergisi*, VI (7), 20-21.
- Mardin, Ş. (1956a). Tanzimat ve ilmiye, *Forum Dergisi*. 5 (49), 9-10.
- Mardin, Ş. (1956b). Yeni bir utopya. *Forum Dergisi*. (51), 9-11.
- Mardin, Ş. (1957b). Türkiye'de orta sınıfların üç devri. *Forum Dergisi*. 6 (69), 11-12.
- Mardin, Ş. (1957c). İstikbalimizdeki kütle problemleri hakkında. *Forum Dergisi*, VII (81), 9-10.
- Mardin, Ş. (1983a). Atatürkçülüğün kökenleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983b). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1984). Tanzimat ve aydınlar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (1985). 19. yy'da düşünce akımları ve Osmanlı devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. İletişim Yayınları, (2), 342-351.
- Mardin, Ş. (1992). *Bedüzzaman Said Nursi olayı: Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Siyasal ve sosyal bilimler*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). Atatürk'ü anarken. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (28), 5-9.
- Mardin, Ş. (1995). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1995). Kolektif bellek ve meşruiyetlerin çatışması. *Avrupa'da etik, din ve laiklik*, Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk sosyal bilimleri üzerine bazı tespitler. *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 54-69.
- Mardin, Ş. (2000). Tarihimiz ve tarihe soru sormak: Bir hasbihal. *Yeni Türkiye Dergisi*, (33), 384-387.
- Mardin, Ş. (2006). *Religion, society, and modernity Turkey*. The Syracuse University Press.
- Mardin, Ş. (2007). Kültürel değişim ve aydın: Necip Fazıl ve nakşibendi. *Orta Doğu'da Kültürel Geçişler*, (Çev. Birgül Koçak), Doğu-Batı Yayınları, 210-232.
- Mardin, Ş. (2009). *Demokrasi ve aydınının mesuliyeti, kime aydın denir*, (Der. Ahmet Köklügiller), IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2012a). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012b). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). *Türkiye, İslam ve sekülerizm*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Orçan, M. (2014). 21. yüzyılda Türkiye'de sosyolojinin geleceği. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 53-64.
- Said, E. (2021). *Entelektüel: Sürgün, marjinal, yabancı*. Ayrıntı Yayınları.
- Tazefidan, K. (2023). *Şerif Mardin'in sosyolojik görüşleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, G. (2020). *Siyasal ayrışma*. Bilsam Yayınları.